

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КАФЕДРА СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

Укладач Ільїна Н. В.

Методичні вказівки і рекомендації до практичних занять
з навчальної дисципліни/освітньої компоненти

АЛЬТЕРНАТИВНА КОМУНІКАЦІЯ

для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 016 Спеціальна освіта
спеціалізації 016.01 Логопедія

Івано-Франківськ, 2023

УДК
ISBN

Ільїна Н.В.

Методичні вказівки і рекомендації до практичних занять з навчальної дисципліни/освітньої компоненти «Альтернативна комунікація» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 016 Спеціальна освіта спеціалізації 016.01 Логопедія: Івано-Франківськ, 2023. 54 с.

Рецензенти:

Тетяна Миколаївна Швалюк – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри логопедії та логопсихології факультету спеціальної та інклюзивної освіти Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Ірина Сергіївна Фоміна – кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту імені проф. Є. Петухова Херсонського державного університету

Затверджено Вченою Радою ХДУ
Протокол № 11 від 24.04.2023

Погоджено НМР ХДУ
Протокол № 6 від 20.04.2023

Схвалено НМР педагогічного факультету
Протокол № 6 від 17.02.2023
Голова НМР факультету, доцентка Ірина Цюпак

Розглянуто на засіданні кафедри спеціальної освіти
Протокол № 6 від 17.01.2023
Завідувачка кафедри, доцентка Наталія Кабельнікова

ЗМІСТ

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА	4
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ КОМУНІКАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ	8
ТЕМА 1.1. Комунікативна діяльність як особливий вид спілкування	8
ТЕМА 1.2. Розвиток комунікативних здібностей у дітей у нормальному онтогенезі	10
ТЕМА 1.3. Особливості комунікативної діяльності дітей із тяжкими порушеннями мовлення	13
ТЕМА 1.4. Підтримуюча (додаткова та альтернативна) комунікація	17
ТЕМА 1.5. Діагностика комунікативних здібностей дітей із тяжкими порушеннями мовлення	21
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. НАВЧАННЯ ПІДТРИМУЮЧОЇ КОМУНІКАЦІЇ ДІТЕЙ ІЗ ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ	25
ТЕМА 2.1. Сучасні підходи до організації і здійснення психолого- педагогічної допомоги дітям із тяжкими порушеннями мовлення	25
ТЕМА 2.2. Створення корекційно-розвивального середовища	28
ТЕМА 2.3. Навчання підтримуючої комунікації дітей із тяжкими порушеннями мовлення	30
ТЕМА 2.4. Використання піктограм у розвитку комунікації	33
ТЕМА 2.5. Комунікативні системи на основі графічних символів	35
МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ	40
ВИМОГИ ДО НАПИСАННЯ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ	42
ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ	47
КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ	49
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	51

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Програма вивчення навчальної дисципліни «Альтернативна комунікація» складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 016 Спеціальна освіта спеціалізацією 016.01 Логопедія. Предметом вивчення навчальної дисципліни є підготовка фахівців до корекційно-педагогічної роботи з дітьми, які мають тяжкі фізичні та психічні порушення та значні проблеми в комунікації. Зазначена освітня компонента пов'язана із вивченням наук психологічного та педагогічного циклів, а також із дисциплінами, що розкривають суть та специфіку корекційного навчання осіб із особливими освітніми потребами, зокрема з тяжкими порушеннями мовлення (ТПМ).

Мета та завдання дисципліни:

Мета дисципліни – ознайомити здобувачів освіти з альтернативними та додатковими засобами комунікації у корекційній роботі з особами з відсутністю звучного мовлення.

Завдання:

Пізнавальні: – ознайомити студентів із провідними концептуальними ідеями та підходами до організації психолого-педагогічної допомоги особам із тяжкими порушеннями мовлення;

– ознайомити зі засобами новітніх альтернативних і додаткових комунікацій, із конкретними методичними рекомендаціями з їх використання з метою формування комунікативних умінь у зазначеній категорії людей;

– розглянути питання перетворення навколишнього середовища, створення умов, що стимулюють власну діяльність кожної дитини із ТПМ.

Методичні: сформувати здатність організовувати комплексну психолого-педагогічну допомогу дітям із тяжкими порушеннями мовлення; застосовувати методи діагностики комунікативної поведінки цих дітей та систему спеціальних методів і засобів, що полегшують розуміння вербальних повідомлень осіб із тяжкими мовленнєвими порушеннями.

Практичні: сформувати практичні навички проведення кваліфікованого психолого-педагогічного обстеження з метою визначення комунікативних здібностей дітей із ТПМ; визначати основні завдання психолого-педагогічної допомоги цим дітям; відбирати необхідні засоби додаткової й альтернативної комунікації; методично правильно здійснювати навчання комунікації дітей із ТПМ відповідними засобами альтернативних та додаткових технологій навчання соціальної комунікації (*Augmentative and Alternative Communication* — ААС); створювати спеціальне розвиваюче середовище як засіб активізації невербальної і вербальної комунікації у дітей із ТПМ, що забезпечують формування комунікативних компетенцій.

Програмні компетентності та результати навчання

Після успішного завершення дисципліни здобувач формуватиме наступні програмні компетентності та результати навчання:

Інтегральна компетентність.

Здатність розв'язувати складні задачі і проблеми у галузі спеціальної освіти, що передбачає проведення досліджень та/або здійснення інновацій та характеризується невизначеністю умов і вимог до професійної, навчальної або дослідницької діяльності.

Загальні компетентності (ЗК)

ЗК-1. Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського

суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.

ЗК -4. Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово.

ЗК -5. Здатність до міжособистісної взаємодії, до колективних дій, до ділового спілкування з фахівцями та експертами різного рівня інших галузей знань для забезпечення успішної взаємодії в галузі спеціальної освіти.

Фахові компетентності (ФК)

ФК-3. Здатність до розвитку допитливості, пізнавальної мотивації, пізнавальних дій у дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку дошкільного та шкільного віку.

ФК-5. Здатність до розвитку мовлення як засобу спілкування і взаємодії з однолітками і дорослими дітьми дошкільного та шкільного віку з ООП; готовність до комплексного оцінювання осіб з мовленнєвими порушеннями з метою застосування відповідних логопедичних технологій навчання та супроводу.

ФК-9. Вміння складати та адаптувати індивідуальні навчальні програми та інші документи до пізнавальних можливостей дітей з ООП, дотримуватись вимог щодо створення для них відповідного корекційно-розвивального середовища в спеціальній та інклюзивній освіті.

ФК -14. Здатність до комунікативної взаємодії з дітьми з порушеннями різних нозологічних форм, їх батьками та колегами.

Програмні результати навчання:

ПРН 6. Володіє методиками корекційно-розвиткової роботи з особами з порушеннями психофізичного розвитку і мовлення; здійснює її інформаційне, дидактичне та ін. види забезпечення на основі диференційованого та індивідуального підходів.

ПРН 10. Здатний до розв'язання складних фахових завдань і проблем, що потребують оновлення, інтеграції; довіряє собі в умовах часткової та повної невизначеності, навичок екологічно безпечної поведінки та діяльності.

ПРН 11. Здатний ефективно застосовувати методику логопедичної роботи відповідно до етіології, патогенезу мовленнєвих порушень, вікових та індивідуальних особливостей суб'єкта корекції чи реабілітації.

ПРН 12. Володіє методикою спостереження, обстеження та змістом психокорекційної роботи з дітьми з ТПМ та їх сім'ями, спрямованої на компенсацію та розвиток психічних процесів та особистісної сфери.

ПРН 15. Володіє навичками побудови корекційно-розвивального середовища для осіб з порушеннями інтелектуального розвитку дітей різного віку; створення мікроклімату в колективі на основі гуманізму, демократії, доброзичливої вимогливості.

Програма курсу

Змістовий модуль 1. Теоретико-методичні основи вивчення комунікативних здібностей особистості. Спілкування та його значення у житті людини. Комунікація як аспект спілкування. Співвідношення понять «комунікація», «спілкування», «комунікативна діяльність». Формування спілкування дитини у ранньому віці. Спілкування дитини з однолітками та дорослими у дошкільному віці. Становлення засобів спілкування у людини: розвиток мовленнєвого спілкування, розвиток невербальних засобів в онтогенезі дитини. Тяжкі порушення мовлення і комунікація. Особливості комунікативного розвитку у дітей із ДЦП. Особливості комунікативного розвитку у дітей із алалією. Особливості комунікативного розвитку у дітей із дитячою афазією. Особливості комунікативного розвитку у дітей із заїканням. Особливості комунікативного розвитку у дітей із аутизмом. Поняття та значення підтримуючої комунікації. Засоби підтримуючої комунікації: комунікація за допомогою предметів; комунікація за допомогою фотографій і зображень; комунікація за допомогою графічних символів (пиктограм); комунікація за допомогою стандартизованих систем символів; комунікація за допомогою жестів; комунікація за допомогою технічних пристроїв. Використання засобів альтернативної та додаткової комунікації в закладах освіти. Використання альтернативної та додаткової комунікації в медичних установах. Альтернативна та додаткова комунікація як засіб адаптації в соціумі. Використання альтернативної та додаткової комунікації в родинах. Параметри та критерії аналізу комунікативної поведінки дітей. Методика діагностики комунікативних здібностей осіб із ТПМ: організація діагностики та особливості її проведення; використання спостереження в діагностичному обстеженні; обстеження мовленнєвих та немовленнєвих процесів.

Змістовий модуль 2. Навчання підтримуючої комунікації дітей із тяжкими порушеннями мовлення. Комплексна лікувальна і психолого-педагогічна допомога дітям із ТПМ. Основні завдання комплексної психолого-педагогічної допомоги дітям із ТПМ. Значення родини в соціалізації і самореалізації дитини з ТПМ. Співпраця сім'ї та фахівців в організації медико-психолого-педагогічної роботи з дітьми з тяжкими порушеннями мовлення. Функції фахівців команди супроводу родини дітей із ТПМ. Принципи співпраці родини безмовленнєвої дитини і фахівців команди супроводу. Основні напрями роботи зі здійснення психолого-педагогічної допомоги родині безмовленнєвої дитини. Визначення та основні компоненти

корекційно-розвивального середовища під час формування комунікації дітей з ТПМ. Засвоєння систем альтернативної (додаткової) комунікації дітьми з ТПМ. Організація сенсорного розвиваючого середовища в процесі формування навичок комунікації дітей. Умови навчання підтримуючої комунікації дітей з ТПМ. Методи розвитку соціальних навичок і структурованого навчання комунікації безмовленневих дітей. Використання методу базальної стимуляції в роботі з дітьми із важкими порушеннями психофізичного розвитку. Навчання комунікації за допомогою природних експресивних засобів. Макатон як спосіб підтримуючої комунікації. Технічні засоби навчання комунікації дітей з важкими порушеннями психофізичного розвитку. Загальна характеристика піктограм. Використання піктограм в комунікаційних цілях. Рівні навчання комунікації засобами піктограм. Система спілкування PECS: система спілкування за допомогою обміну зображеннями; підготовка до введення комунікативної системи PECS; етапи навчання спілкуванню за допомогою комунікативної системи PECS. Навчання комунікації за допомогою стандартизованих наборів символів: Леб система символів; система спілкування Bliss.

Політика курсу

Для успішного складання підсумкового контролю з дисципліни вимагається 100% очне/дистанційне відвідування або відпрацювання всіх лекційних та практичних занять. Пропуск понад 25% занять без поважної причини буде оцінений як FX.

Основні методичні матеріали курсу, необхідні для досягнення мети опанування зазначеної освітньої компоненти, розміщені на сайті KSU Online за покликанням: <https://ksuonline.kspu.edu/course/view.php?id=5186>.

Високо цінується академічна доброчесність. До всіх студентів освітньої програми відбувається абсолютно рівне ставлення.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ КОМУНІКАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ

ТЕМА 1.1. Комунікативна діяльність як особливий вид спілкування

Лекція

План

1. Спілкування та його значення у житті людини.
2. Комунікація як аспект спілкування.
3. Співвідношення понять «комунікація», «спілкування», «комунікативна діяльність».

Анотація лекції

Роль спілкування та рівня розвитку комунікативних навичок особистості у спільній діяльності людей. Внесок вчених у дослідження зазначеної проблеми, особливо з позиції вивчення категорії безмовленнєвих дітей. Визначення поняття «спілкування». Структура спілкування за О.О. Леонтєвим

Значення комунікації в процесі спілкування. Визначення поняття «комунікація». Мета та умови здійснення комунікації. Компоненти комунікаційного процесу.

Визначення та аналіз співвідношень понять «комунікація», «спілкування», «комунікативна діяльність». Визначення «комунікативних здібностей». Формування комунікативних здібностей у людини. Структура та види комунікативних здібностей. Коротка характеристика вербальних та невербальних засобів комунікації. Альтернативні та додаткові засоби соціальної комунікації (Augmentative and Alternative Communication — ААС).

Література

- 1, 14, 16, 22, 23

Практичне заняття

Теоретична частина

1. Спілкування та його значення у житті людини
2. Комунікація як аспект спілкування
3. Співвідношення понять «комунікація», «спілкування», «комунікативна діяльність».

Інформаційні матеріали до теми

Потреба у спілкуванні – одна з базових потреб людини, має вагоме значення для загального психічного розвитку у дитячі роки, для становлення особистості, розвитку самооцінки.

Вчені визначають *спілкування* з різних сторін: як взаємодію двох (або більше) людей, що спрямована на узгодження та об'єднання їхніх зусиль із метою налагодження відносин та досягнення спільного результату; як процес взаємодії і взаємин окремих особистостей чи соціальних груп, в процесі якого відбувається взаємообмін певною інформацією, емоціями, навичками, тощо; як вольовий контакт для реалізації соціально-психологічного процесу

взаємодії двох чи більше людей із приводу повідомленого, як один із різновидів людської діяльності [1, с. 9].

Я. Л. Коломийський зазначає, що «спілкування – це особливий вид діяльності, об'єктом якого є інша людина, предметом – її внутрішній світ (почуття, прагнення, погляди, переконання, знання тощо, метою є зміни в цій картині світу, відповідні усвідомлюваним або неусвідомлюваним потребам суб'єкта, а засобами - вся сукупність інформаційних дій - мови, міміки, жестів. При цьому партнери є одночасно один для одного і об'єктами, і суб'єктами діяльності» [1, с. 9].

Комунікація – не є синонімом спілкування з усіма його численними сторонами, це лише складова спілкування, в процесі якої здійснюється обмін різними уявленнями, ідеями, інтересами та почуттями учасників комунікації. Безумовно, ця складова також має соціальну природу. Учасники комунікації, передаючи емоції, інформацію, ставлять та прагнуть досягти певних соціальних цілей або намірів.

Умовами ефективної комунікації між людьми є:

- «спільна мова учасників спілкування;
- спільний словниковий запас;
- логічність мислення, вміння правильно висловлювати свої думки;
- ставлення співрозмовників один до одного;
- довіра до співрозмовника;
- відвертість, щирість у процесі спілкування;
- відповідність між вербальними та невербальними способами спілкування;
- наявність єдиного комунікативного простору;
- наявність зворотного зв'язку, а також значущість інформації» [1, с. 9].

Комунікативна діяльність спрямована на реалізацію певної комунікативної потреби, яка є природної, необхідної для будь-якої дитини або дорослої людини, і полягає в прагненні, бажанні вступити в контакт з іншою людиною, долучитися до значущих для іншої особистості цінностей, та поділитися з нею власними цінностями, інтересами, захопленнями.

Ефективність здійснення комунікативної діяльності залежить від комунікативних здібностей людини, які визначають як індивідуально-психологічні особливості особистості, що характеризуються уміннями легко, невимушено та швидко встановлювати контакти зі суб'єктами з метою спілкування.

Практична частина

1. Розкрийте значення поняття «спілкування».
2. Визначте структуру спілкування як діяльність та зобразите у вигляді схеми.
3. Розкрийте поняття «комунікації» з точки зору психології.
4. Зробіть порівняльний аналіз понять «комунікація» та «спілкування», «комунікативна діяльність».

5. Охарактеризуйте поняття «комунікативні здібності» та розкрийте їх структуру.

6. Визначте, за допомогою яких засобів здійснюється комунікація.

Література

1, 14, 16, 22, 23

ТЕМА 1.2. Розвиток комунікативних здібностей у дітей у нормальному онтогенезі

Лекція

План

1. Формування спілкування дитини у ранньому віці.
2. Спілкування дитини з однолітками та дорослими у дошкільному віці.
3. Становлення засобів спілкування у людини:
  - а) розвиток мовленнєвого спілкування,
  - б) розвиток невербальних засобів в онтогенезі дитини.

Анотація лекції

Роль спілкування в становленні та розвитку самосвідомості дитини. Специфіка оволодіння дитиною емоційним спілкуванням, спілкуванням на основі розуміння, спілкуванням на основі мовлення. Мотиви спілкування у дітей раннього віку. Особливості спілкування дітей раннього віку із дорослими та однолітками. Онтогенез засобів спілкування.

Мотиви спілкування у дітей дошкільного віку. специфіка спілкування дітей дошкільного віку з однолітками у порівнянні із спілкуванням з дорослими. Еволюція ставлення дітей до однолітків під час спілкування. Умови становлення комунікативної діяльності дитини.

Визначення поняття «мовленнєве спілкування». Мовленнєва діяльність та її види. Порівняння понять «комунікативна» і «мовленнєва» діяльність, «комунікативний» і «мовленнєвий» розвиток. Формування мовленнєвих функцій у дитини. Роль комунікативних факторів у становленні і розвитку мовлення. Розвиток мовлення як засобу спілкування.

Поняття «невербальне спілкування». Засоби невербального спілкування. Класифікація невербальних засобів. Особливості кодування і декодування невербальних сигналів. Значення невербальних засобів для спілкування. Оволодіння невербальними засобами спілкування.

Література

1, 8, 16, 23, 25, 27

Практичне заняття

Теоретична частина

1. Формування спілкування дитини у ранньому віці.
2. Спілкування дитини з однолітками та дорослими у дошкільному віці.
3. Становлення засобів спілкування у людини:
  - а) розвиток мовленнєвого спілкування,
  - б) розвиток невербальних засобів в онтогенезі дитини.

Інформаційні матеріали до теми

Спілкування відіграє важливу роль у становленні та розвитку самосвідомості дитини, адже адекватний образ «Я» складається у неї тільки тоді, коли оточуючі дорослі в цьому зацікавлені. Формування навичок спілкування, ускладнення та збагачення його форм дають дитині нові можливості для особистісного розвитку.

У період раннього та дошкільного дитинства дитина оволодіває трьома основними типами спілкування, кожний із яких має такі характерні особливості:

- спілкування емоційне та виникає тільки з ініціативи дорослої людини. Оволодіває дитини ним на основі наслідування, копіюючи міміку обличчя дорослого, та такими чином вчиться виражати емоційний стан радощів або незадоволення;
- спілкування відбувається на основі розуміння та визначається умінням дитини виступати у ролі активного співрозмовника. У ранньому віці виражається за допомогою відповідних реакцій, рухів, міміки, погляду, що дає можливість дорослому розуміти дитяче мовлення;
- мовленнєве спілкування спочатку відбувається на основі простих форм з поступовим переходом до ситуативного і далі до більш високих ступенів мовленнєвого розвитку – контекстного мовлення (Лісіна М.І.) [1, с.16].

Активно розвиваються мотиви спілкування. У дітей раннього і дошкільного віку виникають такі мотиви для спілкування: задоволення первинних органічних потреб, отримання нових вражень, спілкуванні з іншими дітьми, пошук допомоги у дорослого в процесі активного функціонування з ними, пізнавальні мотиви спілкування, ділові мотиви спілкування, особистісні мотиви спілкування, які виникають через потреб у визнанні та підтримці тощо. На різних етапах дитинства якийсь із мотивів спілкування виступає на перший план.

Описані мотиви реалізуються дітьми під час комунікації за допомогою трьох основних категорій засобів спілкування (за М. І. Лісіною). Зазначемо їх у порядку появи в онтогенезі дитини:

- експресивно-мімічні засоби спілкування, до них відносять посмішку, погляд, міміку обличчя, виразні рухи рук, тіла, виразні вокалізації;
- предметно-дієві засоби спілкування, до них відносять локомоторні та предметні рухи, пози рук та тіла, які використовуються з комунікативною метою. Це може бути наближення, віддалення відносно співрозмовника, надання предметів, притягування до себе або відштовхування від себе дорослого; пози, які виражають протест, бажання уникнути контакту з дорослим або, навпаки, прагнення прижатися до нього, бути взятим на руки;
- мовленнєві засоби спілкування: висловлювання, питання, відповіді, репліки [1, с.17].

Спілкування дітей у дошкільному віці продовжує активно розвиватися, з'являється потреба в інтенсивному спілкуванні з однолітками. Виділяють значні відмінності спілкування дітей з однолітками та дорослими. Перше

характеризується: емоційністю, розкутістю дитячих контактів, нестандартністю поведінки, свободою та нерегламентованістю дитячих контактів при ще достатньо індиферентному ставленні до однолітків. Поступово діти вчаться гратися разом, спілкування опосередковується грою та іншими видами спільної діяльності. Потреба у спілкуванні з однолітками починає переважати на потребою у спілкуванні із дорослими. Проте це не означає, що важливість останнього для розвитку дитини зменшується.

Відношення дорослих до дитини як до особистості, за висловлюванням М. І. Лісіної, є вирішальною умовою становлення комунікативної діяльності дитини.

Питання взаємозв'язку мовлення із спілкуванням в процесі його розвитку є надзвичайно важливим для розуміння структури дефекту у осіб з мовленнєвими порушеннями і, відповідно, побудови адекватної та ефективної корекційної методики. Мовлення є знаряддям спілкування.

Мовленнєве спілкування – це процес встановлення і підтримки цілеспрямованого, прямого чи опосередкованого, контакту між людьми за допомогою мови [16, с.38].

У наукових творах О. О. Леонтєва з психолінгвістики спілкування та мовленнєве спілкування розділяється як лінгвістичний феномен. «На думку вченого, діяльність спілкування характеризується комунікативним контекстом, в якому реалізуються мовленнєві акти. У мовленнєвому спілкуванні, у відповідності з метою і завданнями мовця, він виділяє такі аспекти, які проявляються у мовленні: інформативний, перцептивний, експресивний, прескрептивний, міжособистісний тощо» [16, с.39].

Спілкування (комунікативна діяльність) визначається в психології «як діяльність, спрямована на вирішення завдань соціального зв'язку. Діяльність спілкування виступає як загальний тип специфічно людської діяльності, окремими проявами якої є всі види взаємодії людини з іншими людьми і предметами навколишньої дійсності. При цьому головним і універсальним видом взаємодії між людьми в людському суспільстві є мовленнєва діяльність, яка є і формою і одночасно засобом діяльності спілкування. Таким чином, комунікативна діяльність і мовленнєва розглядаються в психології як загальне і часткове, як ціле і частина» [16, с.42].

Спілкування, як діяльність здійснюється не тільки за допомогою мовленнєвих засобів, а також за допомогою широкого спектру невербальних засобів: міміки обличчя, виразності рухів тіла, жестикуляції, інтонації мовлення тощо. Система невербальні засоби є відносно незалежною знаковою системою, яка існує паралельно з мовленнєвою та має власний план вираження й змісту.

Л. Ф. Величко розподіляє невербальні сигнали на три групи: *комунікативні, некомунікативні і проміжні*. «Комунікативні невербальні засоби спілкування тісно пов'язані з вербальними проявами, мають лінгвістичний еквівалент, передбачають наявність співрозмовника, контакт з ним і містять образотворчі, символічні та вказівні невербальні сигнали. *Некомунікативні* невербальні засоби спілкування змістового навантаження

не несуть, не мають чіткого вербального еквіваленту, не асоціюються з певним значенням і включають адаптивно пошукові невербальні сигнали. *Проміжні* невербальні знаки (ритмічні та експресивні невербальні сигнали) об'єднують виразні рухи та інтонацію, які разом із лінгвістичними засобами забезпечують виразність мовлення» [16, с.52].

Практична частина

1. Назвіть та охарактеризуйте основні типи спілкування, які з'являються у період раннього та дошкільного віку.

2. Проаналізуйте розвиток потреби у спілкуванні протягом перших років життя дитини (до молодшого шкільного віку). Зобразіть схематично

3. Розкрийте основні категорії засобів спілкування в порядку їх появи в онтогенезі.

4. Визначте суттєві особливості спілкування дітей один із одним у порівнянні із спілкуванням з дорослими.

5. Оформіть порівняння понять «комунікативна» і «мовленнева» діяльність, «комунікативний» і «мовленневий» розвиток у вигляді схеми або таблиці.

6. Занотуйте етапи розвитку мовлення як засобу спілкування з монографії І. В. Мартиненко, с. 46.

7. Створіть таблицю опанування основними невербальними символами в онтогенезі дитини.

Література

1, 8, 16, 23, 25, 27

ТЕМА 1.3. Особливості комунікативної діяльності дітей із тяжкими порушеннями мовлення

Лекція

План

1. Тяжкі порушення мовлення і комунікація.

2. Особливості комунікативного розвитку у дітей із ДЦП.

3. Особливості комунікативного розвитку у дітей із алалією.

4. Особливості комунікативного розвитку у дітей із дитячою афазією.

5. Особливості комунікативного розвитку у дітей із заїканням.

6. Особливості комунікативного розвитку у дітей із аутизмом.

Анотація лекції

Вплив порушень тяжких порушень мовлення на комунікацію дітей. Специфіка розвитку спілкування у безмовленневих дітей.

Мовленнєві порушення у дітей із дитячим церебральним паралічем. Вплив рухових та мовленневих порушень на розвиток дітей із ДЦП. Розвиток функції спілкування у дітей із ДЦП. Класифікація дітей із ДЦП залежно від комунікативних труднощів за Х. Севенінгом.

Вплив алалії на розвиток дитини. Загальні прояви моторної та сенсорної алалії. Етапи розвитку мовлення алаліків за Н.М. Трауготт. Специфіка використання міміки та жестів алаліком.

Особливості провів афазії у дітей. Вплив афазичних розладів на комунікативний розвиток дітей.

Аналіз заїкання як порушення комунікативної функції мовлення. Логофобія. Феномен фіксованості на дефекті у дітей із заїканням. Групи заїкуватих дітей за ступенем розвитку зазначеного феномену та його вплив на комунікативний розвиток. Вплив гіперопіки батьків на формування спілкування у дітей із заїканням. Специфіка проявів невротичної та неврозоподібної форм заїкання на комунікативний розвиток дітей.

Аутизм і комунікативний розвиток дітей. Загальні прояви аутизму на різних вікових етапах розвитку дитини. Порушення мовленнєвих функцій і комунікації у аутистів.

Література

1, 14, 16, 19, 20, 21, 28, 30

Практичне заняття

Теоретична частина

1. Тяжкі порушення мовлення і комунікація.
2. Особливості комунікативного розвитку у дітей із ДЦП.
3. Особливості комунікативного розвитку у дітей із алалією.
4. Особливості комунікативного розвитку у дітей із дитячою афазією.
5. Особливості комунікативного розвитку у дітей із заїканням.
6. Особливості комунікативного розвитку у дітей із аутизмом.

Інформаційні матеріали до теми

Тяжкі порушення мовлення (далі - ТПМ) характеризуються системним недорозвиненням мовлення та різко вираженою обмеженістю засобів мовленнєвого спілкування за нормального слуху і первинно збереженого інтелекту.

Серед дітей із первинною мовленнєвою патологією виділяють категорію безмовленнєвих дітей, які клінічно є неоднорідною групою та характеризуються відсутністю повноцінного активного мовлення, тобто розвиток спілкування за допомогою мовленнєвих засобів для них є неможливим внаслідок особливостей психофізичного розвитку.

Спільним для дітей із ТПМ є відсутність мотивації до спілкування, порушення уміння орієнтуватися у ситуації, наявність розладів поведінки, негнучкість у контактах, підвищена емоційна виснаженість [1, с.21]. У них знижена психічна активність, увага, сприймання, пам'ять. Ці діти не можуть самостійно встановлювати різні види відносин із оточенням. Вони виражаються, виключно використовуючи власне тіло та звуки, потребують гігієнічного догляду за собою та побутової допомоги.

Однак за наявності спільності проявів основні симптоми комунікативного порушення різняться за якістю проходження, ступенем вираженості та вмотивованістю на взаємодію з оточенням у різних категорій дітей із ТПМ [1, с.22].

Мовленнєві розлади спостерігаються в 70-80% дітей із церебральними паралічами. Але на відміну від наявності труднощів у експресивному мовленнєвому самовираженні у дітей достатні потенційні можливості

імпресивного мовлення. Виражені рухові порушення у поєднанні з мовленнєвими, негативно впливають на весь розвиток дітей. Труднощі спілкування цих дітей із оточенням сприяють формуванню негативних рис характеру, почуття неповноцінності створює жорсткі обмеження у дітей. Досліджуючи «безмовленнєвих дітей» Л. Каліннікова стверджує, що в результаті труднощів розуміння подій таким дітям важко проявляти себе активно, вони стають пасивними з обмеженнями розуміння дитини дорослими та навпаки [1, с.23].

Вказана категорія дітей є досить неоднорідною за рівнями розвитку комунікативної поведінки, а саме - за обсягом знань, умінь і навичок використання як вербальних, так і невербальних засобів комунікації.

Залежно від комунікативних труднощів Х. Севенінг розділив дітей із ДЦП на чотири групи. *Перша група* дітей із сенсорним дефіцитом. *Другу групу* складають діти, які розуміють мовлення, намагаються продукувати сигнали вербального та невербального характеру, але їхні комунікативні реакції не чіткі. *Третя група* включає дітей, для яких стає можливим частково посилати самостійно ініційовані сигнали, тобто звертати на себе увагу, а не лише реагувати. *У четверту групу* входять діти, які використовують комунікативні системи у вигляді комплексних форм комунікації (включене не тільки реагування, але і дія), що замінюють мовлення, з метою компенсації нормального мовлення [1, с.25].

Розвиток мовлення алаліка проходить в три етапи (за Трауготт Наталією Миколаївною) і на кожному етапі є специфічні особливості становлення функції спілкування. **На першому етапі дитина** володіє деякими словами, більша частина яких має лепітний характер (*му, ням-ням* тощо). Намагаючись порозумітися з оточенням, вона звертається до міміки й жестів. Деякі мімічні реакції приймають постійне значення, стаючи, таким чином, ніби мімічним словом. Дитина часто виявляє так званий мовленнєвий негативізм або малу мовленнєву активність. У деяких дітей виявляється схильність до аутизму, утрудненість контакту, підвищена сенситивність. **На другому етапі** - слів у розпорядженні дитини більше, але ці слова часто сильно спотворені. Мовлення рідко використовується з комунікативною метою, часто на цьому етапі зберігається мовленнєвий негативізм. Дитина продовжує спілкуватися за допомогою жестів і міміки. **На третьому етапі** розвитку мовлення алалік має вже досить багатий запас слів, значення яких уточнилося і спеціалізувалося: лепетні слова зникають, спотворень стає менше. У складних мовленнєвих ситуаціях знову оживає міміка та з'являється аграматизм. В комунікативному розвитку продовжує відставати від своїх однолітків [30].

Під час контакту з глухоніми моторні алаліки дуже швидко починають користуватися мімікою, жестама й зовсім відмовляються від усного мовлення. Мовленнєва пасивність визначається, насамперед, неправильним відношенням оточення до порушення мовлення.

У низці випадків у дітей із алалією розвиваються патологічні якості особистості, невротичні риси характеру. Як реакція на мовленнєву недостатність, у них відзначаються замкнутість, негативізм, непевність у собі,

напружений стан, підвищена дратівливість, уразливість, схильність до сліз [1, с.28].

Афазія у дітей відрізняється специфічністю та значною індивідуальною варіабельністю. Характер виявлення, ступінь вираженості та спонтанна динаміка афазичних порушень знаходиться у взаємозв'язку з етіологією мозкового ураження, з віком, у якому виникло порушення, ступенем сформованості мовленнєвої функції до моменту мозкового ураження. центральним дефектом при всіх афазичних виявах є порушення комунікативної функції мовлення [1, с.28].

Заїкання з точки зору психологічних теорій розглядається як порушення комунікативної функції мовлення. Виявлення заїкання пов'язують із особливостями комунікативної ситуації і реакції на неї дитини, які визначають її мовленнєву поведінку. Особливості довірливої діяльності, підвищена збудливість, лабільність нервових процесів або їх загальмованість, нестійкість і виснаження психічних процесів, знижена здібність до відстроченої реакції призводять до відставання в розвитку регулятивної функції внутрішнього мовлення і, в цілому, несприятливі для оволодіння розвиненими формами мовленнєвої комунікації. Виникнення стресу в комунікативній ситуації сприяє формуванню у хворого відношення до ситуацій спілкування як до проблемних (Є. Ю. Рау). Острах мовлення стає нав'язливим і виникає лише за однієї думки про мовленнєве спілкування. Логофобія призводить до погіршення діяльності моторних механізмів мовлення, а останнє породжує ще більше нарощування остраху перед мовленням.

Розлади аутистичного спектру проявляються у дитячому віці та характеризуються глибокими порушеннями у розвитку, які викликані суттєвими обмеженнями соціальної взаємодії, комунікації і поведінки. Поряд із відсутністю, або порушеною, досить своєрідною, здібністю до комунікації дуже помітні нав'язливі стереотипні, з постійним повторенням поведінкові образи, а також дуже обмежений набір дій та інтересів. Багато аутистичних людей мовчать взагалі, або говорять із труднощами. Порушення мовленнєвих функцій і комунікації мають комплексний характер. Особливості аутичних людей часто призводять до неправильного розуміння соціальних і комунікативних сигналів, які йдуть від них і до них [1, с.32].

Практична частина

1. Охарактеризуйте тяжкі порушення мовлення. Зазначте, яких дітей відносять до цієї категорії.

2. Розкрийте особливості комунікативного розвитку безмовленнєвих дітей різних нозологічних груп.

3. Охарактеризуйте групи заїкуватих дітей за ступенем розвитку феномену фіксованості на дефекті та розкрийте його вплив на комунікативний розвиток.

4. Порівняйте особливості впливу невротичної та неврозоподібної форм заїкання на комунікативний розвиток дітей. Поміркуйте над можливим патогенетичним механізмом таких впливів.

5. Поміркуйте, чи можна відзначити прояви фіксованості на власному дефекті у дітей не тільки із заїканням, а також і з іншими тяжкими мовленнєвими порушенням. На Вашу думку, з чим це може бути пов'язано?

6. З'ясуйте, що є спільного у проявах комунікації дітей різних нозологічних груп і чим вони відрізняються. Результати оформіть у вигляді таблиці.

Література

1, 3, 14, 16, 19, 20, 21

ТЕМА 1.4. Підтримуюча (додаткова та альтернативна) комунікація Лекція

План

1. Поняття та значення підтримуючої комунікації
2. Засоби підтримуючої комунікації:
  - а) комунікація за допомогою предметів;
  - б) комунікація за допомогою фотографій і зображень;
  - в) комунікація за допомогою графічних символів (пиктограм);
  - г) комунікація за допомогою стандартизованих систем символів;
  - д) комунікація за допомогою жестів;
  - е) комунікація за допомогою технічних пристроїв.

Анотація лекції

Альтернативна та додаткова комунікація - *Augmentative and Alternative Communication* (ААС). Концепція підтримуючої комунікації: її виникнення та розвиток. Визначення понять: «підтримуюча комунікація», «додаткова комунікація», «альтернативна комунікація». Концептуальні засади ААС. Класифікація користувачів системи ААС за Стивеном фон Течнером та Харальдом Мартинсенем. Можливості систем ААС.

Групи засобів ААС. Коротка характеристика основних засобів альтернативної та допоміжної комунікації. Комунікація за допомогою предметів. Комунікація за допомогою фотографій і зображень. Комунікація за допомогою графічних символів (пиктограм). Приклади систем пиктограм. Комунікація за допомогою стандартизованих систем символів: система Леба (Lob), система Блісса (Bliss). Комунікація за допомогою жестів. Різні системи жестів. Комунікація за допомогою технічних пристроїв. Групи технічних засобів підтримуючої комунікації за складністю технічної реалізації. Приклади та можливості використання людьми різних нозологічних груп.

Література

1, 2, 5, 15, 17, 22

Практичне заняття

Теоретична частина

1. Поняття та значення підтримуючої комунікації
2. Засоби підтримуючої комунікації
  - а) комунікація за допомогою предметів.

- б) комунікація за допомогою фотографій і зображень
- в) комунікація за допомогою графічних символів (піктограм).
- г) система Блісса (Bliss)
- д) комунікація за допомогою жестів.
- е) комунікація за допомогою технічних пристроїв.

Інформаційні матеріали до теми

Альтернативна та додаткова комунікація - *Augmentative and Alternative Communication* (ААС).

Усі неголосові системи спілкування називаються альтернативними, але альтернативна форма комунікації може використовуватись або як повна альтернатива мовленню, або як доповнення до нього. Вона актуальна у випадку повної відсутності усного мовлення і передбачає оволодіння зовсім іншою комунікативною системою, в умовах якої особливого значення набувають невербальні комунікативні сигнали (предмети, фотографії, малюнки, піктограми, жести). Альтернативна комунікація означає, що людина спілкується зі співрозмовником без використання мовлення

Додаткова комунікація затребувана особами із недостатньо сформованим усним мовленням, які потребують використання додаткової підтримки, супроводу власного мовлення. Вона представлена системою методів, з одного боку, покликаних допомогти дітям з тимчасовим недорозвиненням або затримкою мовленнєвого розвитку пережити тривалий період відсутності мовлення сприяючи оволодінню ним та без значних вторинних порушень. З іншого боку, додаткова комунікація полегшує розуміння вербальних повідомлень осіб з важкими мовленнєвими порушеннями та забезпечує їм більш ефективну взаємодію з оточуючими.

Додаткова комунікація означає комунікацію, яка доповнює мовлення.

Рис. 1. Комунікація за допомогою предметів (Взято на сайті <http://www.dyvogra.com/>)

Рис. 2. Комунікація за допомогою фотографій і зображень (Взято на сайті <http://www.dyvogra.com/>)

Рис. 3. Комунікація за допомогою графічних символів (пиктограм) (Взято на сайті <http://www.dyvogra.com/>)

1	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z	À	Ä	Ö	.		
2	My name is	Yes	I don't know	No	action is the	action is the	action is the	action is the	action is the	action is the	action is the	action is the	action is the	action is the	action is the	action is the	action is the	action is the	action is the	action is the	action is the	action is the	action is the	action is the	action is the	action is the	action is the	action is the	action is the	action is the	action is the	
3	question	who	what	which	not	is, are, am	was, were	become	next	live	eat, drink	more	most	near, almost	different	body	head	has	see	eye	food	dessert	bread	tea	coffee	milk	fruit juice	egg drink	lemon	lemon	lemon	
4	when	where	how	why	maybe	has, have	had	can	must	be called	happy	well	spend	finish	enjoy	ride	mouth	teeth	rock	hand	sandwich	spread	sausage	handburger	cheese	ice cream	cake	tea	sausage	lemon	lemon	
5	that	but	so	with	and	begin	some	continue	try	stop, end	good	bad	beautiful	funny	boring	stomach	back	buttocks	leg	foot	meat	sausage	handburger	pizza	pastry	yoghurt	vegetable	fruit	ice cream	candy	candy	
6	age	now	then	again	or	get	give	exchange	catch	borrow	acc	troublemaker	uncomfortable	comfortable	in love	eye	message	medicine	make up	straw	egg	salad	magazine	calendar	bliss symbol	word	internet	problem	idea	idea		
7	a, an	the	all	nothing	who, which	key, book	see, look	hear, listen	go, walk	stand	angry	frustrated	painful	sick	different	clothing	coat, sweater	underwear	short, blouse	dress	thing	paper, page	book	magazine	calendar	bliss symbol	word	internet	problem	idea	idea	
8	in	before, in front of	over, above	between	out	cut	drink	taste	sit	lie	end	hungry	thirsty	lonely	strange	shoes	hat	helmet	letter	small	parcel	CD	camera	seesaw	gathering	party	club	hobby	hobby	hobby		
9	about	of	for	against	at	shop	walk, traffic	shop	shop	on	ring	smart	right	temperature	temperature	temperature	temperature	temperature	temperature	temperature	temperature	temperature	temperature	temperature	temperature	temperature	temperature	temperature	temperature	temperature	temperature	temperature
10	up	forward	to	to	to	to	to	to	to	to	to	to	to	to	to	to	to	to	to	to	to	to	to	to	to	to	to	to	to	to	to	to
11	person	I, me	you	he, him	she, her	it	we	you	she, her	it	we	you	she, her	it	we	you	she, her	it	we	you	she, her	it	we	you	she, her	it	we	you	she, her	it	we	you
12	we, us	you	they, them	everyone, anybody	anyone	cook	bake	buy	cost	count	wet	dirty	broken	disgusting	expensive	tail	bus	train	airplane	boat, ship	school	after school	day centre	working place	street	table	chair	bed	shell	mirror	mirror	
13	family	father	mother	brother	sister	play	sing	dance	swim	ride a horse	hot	soft	thick, fat	round	square	round, oval	trip	outing	ticket	subway	post office	bank	hospital	cinema, theatre	restaurant	pub	check or cheque	store	electricity	battery	battery	
14	friend	manager	teacher	assistant	keep	close	find	put	wait	freshen	light	quiet	open	only	late	island	ice	water	fire	Christmas	Easter	holiday	birthday	vacation	monthly	weekly	monthly	monthly	monthly	monthly	monthly	
15	shopper	doctor	nurse	police officer	god	promise	make up	phone	marry	light	fast	rest	night	mountain	earth	sky	sun	star	weather	rain	snow	air	solid	solidly	solidly	solidly	solidly	solidly	solidly	solidly	solidly	
16	man	woman	boy	girl	self	think	know	understand	forget	dreamy	early	always	often	suddenly	environment	animal	bird	fish	snake	time	minute	hour	week	month	day	night	early morning	evening	break	break		
17	friend	visitor	manager	teacher	assistant	keep	close	find	put	wait	freshen	light	quiet	open	only	late	island	ice	water	fire	Christmas	Easter	holiday	birthday	vacation	monthly	weekly	monthly	monthly	monthly	monthly	
18	shopper	doctor	nurse	police officer	god	promise	make up	phone	marry	light	fast	rest	night	mountain	earth	sky	sun	star	weather	rain	snow	air	solid	solidly	solidly	solidly	solidly	solidly	solidly	solidly	solidly	solidly
19	zero	one	two	three	four	five	six	seven	eight	nine	ten	hundred	thousand	half	quarter	yellow	orange	green	blue	purple	pink	grey	black	white	red	green	blue	purple	pink	grey	black	white

Рис. 4. Комунікація за допомогою стандартизованої системи символів Bliss (Bliss) (Взято з літературного джерела 32)

Рис. 5. Комунікація за допомогою жестів (Взято з літературного джерела 2)

Рис. 6. Комунікація за допомогою технічних пристроїв (Взято з літературного джерела 1, інтернет джерела:

https://www.assistiveware.com/imager/www_assistiveware_com/uploads/article/articleImage/iPad_iPhone_43f92850df89a2b2db064e70fd77106d.webp)

Рис. 7. Комунікація за допомогою мобільного застосунку *Digital Inclusion*.

Практична частина

1. Розкрийте поняття «підтримуюча комунікація»
2. Визначте основні категорії людей, які можуть потребувати засобів ААС.
3. Перерахуйте, які групи засобів ААС виділяють у світовій практиці.
4. Назвіть та опишіть експресивні засоби комунікації.
5. Визначте, які засоби ААС відносять до графічних.
6. Охарактеризуйте технічні засоби ААС за складністю технічних характеристик, наведіть приклади.
7. Ознайомтеся із українським проектом «Цифрова інклюзія». Зареєструйтеся на сайті проекту (<https://dimobi.org.ua/>) або скачайте на телефон застосунок з Google Play (для андроїдів) або з App Store (для айфонів) і зареєструйтеся одразу у застосунку. Ознайомтеся із запропонованими піктограмами. Потренуйтеся створювати власні речення побутового характеру. Проаналізуйте позитивні і негативні сторони даного проекту.

Література

1, 2, 5, 15, 17, 22

ТЕМА 1.5. Діагностика комунікативних здібностей дітей із тяжкими порушеннями мовлення

Лекція

План

1. Параметри та критерії аналізу комунікативної поведінки дітей.
2. Методика діагностики комунікативних здібностей осіб із ТПМ:
  - а) організація діагностики та особливості її проведення;
  - б) використання спостереження в діагностичному обстеженні;
  - в) обстеження мовленнєвих та немовленнєвих процесів.

Анотація лекції

Параметри аналізу комунікативної поведінки дитини під час спостереження: характеристика комунікативної активності, адресат спілкування, зміст спілкування, ступінь сформованості «схеми бесіди», характеристика використаних у процесі спілкування немовленнєвих засобів, аналіз мовленнєвих засобів. Потреби та мотиви комунікативної діяльності. Критерії сформованості комунікативної потреби у дитини.

Поетапне цілеспрямоване вивчення комунікативних можливостей дітей із тяжкими порушеннями мовлення. Структура діагностики комунікативної діяльності. Методи діагностики. Блоки діагностичного дослідження. Особливості використання методу спостереження за поведінкою та проявами комунікації дитини. Методика проведення лабораторного експерименту. Зміст обстеження мовлення та немовленнєвих процесів.

Література

1, 2, 18, 23

Практичне заняття

Теоретична частина

1. Параметри та критерії аналізу комунікативної поведінки дітей.
2. Методика діагностики комунікативних здібностей осіб із ТПМ:
  - а) організація діагностики та особливості її проведення;
  - б) використання спостереження в діагностичному обстеженні;
  - в) обстеження мовленнєвих та немовленнєвих процесів.

Інформаційні матеріали до теми

Комунікативна поведінка під час спостереження за дітьми піддається аналізу за такими *параметрами* (за І. А. Стерніном):

1. Визначення особливостей комунікативної активності. Дорослий звертає увагу, на скільки легко вступає дитина до контакту з іншими дорослими й дітьми, чи наявні істотні відмінності у спілкуванні з близькими та з чужими людьми, чи може дитина виступати ініціатором спілкування, організовувати спільні ігри, чи відчуває задоволення від участі у колективних іграх тощо.

2. Визначення адресата спілкування. Педагог намагається з'ясувати, чи спрямована дитина під час спілкування переважно на дорослого чи на однолітка. Відзначають, хто для дитини у спілкуванні займає провідне положення: однолітки чи дорослі, звертається увага на провідне положення однолітків і дорослих під час спілкування за різними мотивами: емоційним, діловим, ігровим, пізнавальним тощо [1, с.47].

3. Визначення змісту спілкування. Педагог уважно спостерігає за змістом спілкування дитини з дорослим (які запитання ставить дитина, про що прагне повідомити). Який зміст дитячих повідомлень переважає: предметний, пізнавальний або особистісний. За такими ж критеріями аналізується зміст спілкування з однолітками – чи відбиватимуться в спілкуванні ігрові й особистісні відносини.

4. Визначається ступінь сформованості «схеми бесіди».

Будь-якій бесіді (комунікації) властиві певні закони, за якими вона протікає: вона має строгу структуру, специфічну процедуру, яка не

залежить від засобів, якими користуються учасники бесіди для обміну інформацією. Дослідники виділяють такі типи структури спілкування під час бесіди:

- установлення контакту між співрозмовниками: ініціатор спілкування привертає до себе увагу іншої людини поглядом, дотиком, жестом або будь-яким іншим сигналом. В результаті цього встановлюється візуальний контакт, який зберігається протягом усього часу спілкування, особливо важливим є візуальний контакт для дітей;

- передача інформації співрозмовнику, це відбувається коли ініціатор спілкування пересвідчується в прийнятті й готовності співрозмовника до процесу спілкування, ініціатор передає інформацію й обов'язково очікує відповідь від співрозмовника.

- прийом, обробка (розуміння) інформації партнером співрозмовника, і подальша передача відповідної інформації партнером у відповідь, й тепер вже очікування відповіді від ініціатора;

- завершення бесіди. Це може відбуватися за взаємною згодою учасників або в односторонньому порядку. Ініціатор завершення припиняє візуальний контакт, розмову, обмін жестами та іншими комунікативними засобами.

5. Визначення особливостей використаних під час спілкування немовленнєвих засобів. Дослідник проводить аналіз немовленнєвих комунікативних засобів. Це можуть бути природні або образотворчі жести, мімічні рухи тощо. Звертається увага, чи використовувала дитина їх активніше у разі недостатності мовленнєвих засобів.

6. Проведення аналізу мовленнєвих засобів. Дослідник спостерігає за рівнем загальної мовленнєвої активності дитини, звертає увагу на те, які види комунікативних висловлень найчастіше вживаються, чи мають питання пізнавальну спрямованість [1, с.48].

Критерії встановлення розвитку у дитини комунікативної потреби (за М. І. Лісіною):

- дитина розгортає активність, спрямовану на ознайомлення зі своїм партнером;

- вона виявляє емоційне відношення до впливів, які здійснює на неї партнер;

- дитина намагається виявити перед партнером свої здібності та уміння – «показати себе» і тим дозволити партнеру ознайомитися зі собою;

- дитина виявляє чуттєвість до того, як відноситься до неї партнер, афективно реагує на відношення останнього [1, с.48].

Діагностика комунікативної діяльності здійснюється командою міждисциплінарних фахівців (лікар, психолог, логопед) і передбачає такі аспекти:

- виявлення стану соціальної адаптації;

- з'ясування емоційних і психосоціальних аспектів комунікації;

- дослідження лінгвістичних здібностей: 1) сприймання та розуміння; 2) здібності мовленнєвого вираження;

- визначення особливостей когнітивного розвитку;
- дослідження сенсорних і моторних аспектів комунікації.

Розрізняють різні види діагностики:

- попередня діагностика;
- діагностика в процесі надання допомоги;
- заключна діагностика [1, с.50].

Організація та проведення діагностичного дослідження включає три взаємопов'язані блоки:

I. Вивчення анамнестичних відомостей стосовно пренатального, натального періоду, раннього психофізичного та комунікативного розвитку дітей;

II. Спостереження за поведінкою та проявами комунікації дитини у різних ситуаціях;

III. Виконання діагностичних завдань дитиною з визначеною поступовою кількарівневою допомогою дорослого [1, с.50-51].

Практична частина

1. Назвіть параметри оцінки комунікативного розвитку, якими потрібно керуватися під час діагностики.

2. Назвіть критерії оцінки комунікативної потреби дитини за М. І. Лісіною.

3. Визначте аспекти розвитку дитини, які вимагають докладного вивчення.

4. Розкрийте мету та завдання спостереження за дитиною під час вивчення її комунікативного розвитку.

5. Висвітліть, що включає обстеження лінгвістичних здібностей дитини.

6. Проведіть комунікативне обстеження будь-якої дитини (в крайньому випадку, дорослої людини). За результатами заповніть анкету діагностики та оцінки комунікативного розвитку (дивись джерело 17 у списку літератури).

Література

1, 2, 18, 23

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

НАВЧАННЯ ПІДТРИМУЮЧОЇ КОМУНІКАЦІЇ ДІТЕЙ ІЗ ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ

ТЕМА 2.1. Сучасні підходи до організації і здійснення психолого-педагогічної допомоги дітям із тяжкими порушеннями мовлення

Лекція

План

1. Комплексна лікувальна і психолого-педагогічна допомога дітям із ТПМ.
2. Основні завдання комплексної психолого-педагогічної допомоги дітям із ТПМ.
3. Значення родини в соціалізації і самореалізації дитини з ТПМ.

Анотація лекції

Соціалізація дітей із тяжкими порушеннями психофізичного розвитку як одне з головних завдань корекційної педагогіки. Основні аспекти комплексної лікувальної та психолого-педагогічної допомоги дітям із тяжкими порушеннями психофізичного розвитку (ТППФР). Догляд за дитиною із ТППФР, його основні завдання. Виховання дітей із ТППФР. Навчання дітей із ТППФР. Внутрішні та зовнішні передумови навчання. Консультування дітей із тяжкими порушеннями психофізичного розвитку, сфери консультування.

Основні завдання комплексного впливу: розкриття смислу явищ і понять замість простого розвитку функцій; інтеграція дітей із ТППФР замість ізоляції, комплексний характер допомоги дітям із ТППФР замість односторонніх заходів, розвиток когнітивності дітей замість простого практичного навчання, розвиток відношень з іншими людьми замість простої турботи, розвиток самостійності дітей замість простого опікування, системний підхід навчання та виховання дітей із ТППФР замість концентрації над змістом обмеження.

Труднощі, з якими стикається родина з появою дитини з порушеннями в розвитку. Взаємодія родини із безмовленневою дитиною та вплив недоліків цього процесу на якість життя дитини. Індикатори якості життя.

Література

1, 2, 11, 26

Практичне заняття

Теоретична частина

1. Комплексна лікувальна і психолого-педагогічна допомога дітям із ТПМ.
2. Основні завдання комплексної психолого-педагогічної допомоги дітям із ТПМ.
3. Значення родини в соціалізації і самореалізації дитини з ТПМ.

Інформаційні матеріали до теми

Головною метою соціалізації цих дітей є пристосування, адаптація до

соціальної реальності, що є одним із найважливіших факторів їх успішного функціонування у дорослому житті. Розвиток і формування комунікативних навичок у дітей із ТППФР є одним з найважливіших аспектів під час їх соціальної адаптації у навколишньому середовищі. Відсутність мовлення не повинна негативно позначатися на комунікації, зменшувати її чи, навіть, викликати відсутність. Діти цієї категорії мають потребу у розвитку комунікативних засобів спілкування в цілому. Для частини таких дітей вибір комунікативних засобів стає самостійним напрямом роботи фахівців [1, с.55].

Комплексна лікувальна та психолого-педагогічна допомога дітям із тяжкими порушеннями психофізичного розвитку включає такі аспекти: догляд, виховання, навчання, консультування (Даніела Штюрце). Вони є основною базою взаємодії із дітьми цієї категорії у різних сферах життєдіяльності.

Основними завданнями комплексного впливу визначають [1, с.59]:

1. Розкриття смислу замість простого розвитку функцій. Дітей потрібно не просто навчати, або виховувати, а усім видам діяльності надавати смислу. Діти повинні знати, чому і для чого вони це роблять, тобто мова йде про свідоме навчання, а не про просте наслідування.

2. Інтеграція замість ізоляції. Діти із ТППФР повинні жити всередині суспільства, а не поза ним. Для них необхідно утворювати різноманітні можливості контактів і взаємодій. Дітей необхідно вчити вступати та підтримувати відношення з іншими людьми, забезпечити інтеграцію їх в навколишнє середовище.

3. Комплексний характер допомоги замість односторонніх заходів. До навчання практичним діям необхідно додати розвиток емоційних і соціальних потреб, мовлення, креативності, фантазії. Тільки такий підхід може забезпечити дитині певну якість життя.

4. Розвиток когнітивності замість простого практичного навчання. Доведена важливість когнітивної області для розвитку мовленнєвих, практичних, моторних, соціальних, емоційних, креативних функцій, функції сприймання. Але когнітивний розвиток має смисл тільки тоді, коли він спрямований на практичну дію та забезпечення конкретних побутових здібностей.

5. Розвиток відношень замість простої турботи. Довірені нам люди повинні постійно втягуватися у відношення з іншими людьми [1, с.59].

Сюди входить встановлення відношень і з протилежною статтю. Проста турбота позначає обмеження відношень.

6. Розвиток самостійності замість простого опікування. Необхідно постійно спонукати дітей із ТППФР до активності та певної самостійності. їх життя не повинно постійно керуватися іншими, у певних межах вони можуть її визначати самостійно. Навіть у обмежених межах завжди можливі будь-які нові кроки.

7. Системний підхід замість концентрації над змістом обмеження. Навчання та виховання дітей із ТППФР повинно бути дещо більшим, ніж просте прийняття до уваги їх обмежень. Труднощі, з якими зустрічається

дитина / людина цієї категорії на протязі життя, є слідством не тільки її особистих обмежень, але й інших факторів всередині соціальної системи. Системний підхід означає врахування всіх факторів системи. Необхідно навчати змінюватися не тільки довірених нам людей, а розвивати та змінювати всю систему, частиною якої є педагоги, увесь персонал спеціальних закладів [1, с.60].

Дитина з тяжкими порушеннями розвитку потребує підвищеної уваги та постійної необхідності в опорі на дорослих, її доля у значному ступені залежить від позиції сім'ї. Саме сім'я є одним із перших і суттєвих (а іноді і єдиним) ресурсів розвитку особистості дитини, що стимулює процес її соціалізації і самореалізації.

Основною ж проблемою сім'ї є труднощі взаємодії із безмовленневою дитиною, що значно знижує якість життя дитини.

За визначенням ВОЗ, *якість життя* – це «посіб життя в результаті комбінованої дії факторів, які впливають на здоров'я, щастя, включаючи індивідуальне благополуччя в навколишньому середовищі, задовільну роботу, освіту, соціальний успіх, а також свободу, можливість вільних дій, справедливість і відсутність будь-якого пригнічення» [1, с.61].

Індикаторами якості життя **виступають:**

- *соціально-економічний:*
  - фізичний простір (своя територія дитини в домі, яка поступово розширюється. Її відсутність викликає безпомічність, невміння взяти на себе відповідальність. Дитині потрібно дати бути самостійною);
  - соціальний простір (оточення дитини - батьки, брати, сестри, дідусі, бабусі тощо);
  - грошові доходи сім'ї (економічні доходи сім'ї дають можливості розвитку дитини);
  - освіта батьків (корелює з розвитком дітей; соціальний статус відіграє важливу роль у вихованні дітей);
  - склад сім'ї (повна сім'я надає більші можливості для розвитку дитини);
- *соціально-психологічний:*
  - емоційний компонент;
  - поведінковий компонент (автономність дитини);
  - когнітивний компонент (система цінностей для сім'ї).

Функціональним індикатором є **питання:**

- В чому є обмеження?
- Якщо дитина самостійно намагається подолати обмеження, то як вона це робить?
- Як розуміє обмеження її сім'я?
- Що можна зробити для того, щоб функціональні обмеження не перешкоджали розвитку? [1, с.62]

Практична частина

1. Висвітліть аспекти, які включає комплексна психолого-педагогічної допомога дітям із ТППФР.

2. Розкрийте сутність основних завдань комплексної психолого-педагогічної допомоги дітям із ТППФР.

3. Поясніть, як ви розумієте поняття «якість життя» дитини з ТППФР.

4. Подумайте та визначте, яким чином тяжкі порушення мовлення можуть впливати на якість життя дитини та дорослої людини.

Література

1, 2, 11, 26

ТЕМА 2.2. Створення корекційно-розвивального середовища

Лекція

План

1. Визначення та основні компоненти корекційно-розвивального середовища.

2. Засвоєння систем альтернативної (додаткової) комунікації.

3. Організація сенсорного розвиваючого середовища.

Анотація лекції

Організація корекційно-розвивального середовища для дитини з порушеним розвитку у сім'ї. Основні компоненти корекційно-розвивального середовища. Організація розвиваючого середовища у закладі освіти, який відвідує дитина. Створення комунікативно-насиченого середовища для комунікативного розвитку дитини.

Підготовка дитини до засвоєння систем додаткової чи альтернативної комунікації. Заняття та завдання, що сприяють цьому процесу.

Організація сенсорного середовища як важливий компонент корекційно-реабілітаційної роботи. Сенсорна кімната, її основне завдання та обладнання. Організація сенсорного середовища в домашніх умовах.

Література

1, 2, 3

Практичне заняття

Теоретична частина

1. Визначення та основні компоненти корекційно-розвивального середовища.

2. Засвоєння систем альтернативної (додаткової) комунікації.

3. Організація сенсорного розвиваючого середовища.

Інформаційні матеріали до теми

Під спеціальним корекційно-розвиваючим середовищем у сім'ї розуміють сукупність внутрішньо сімейних умов, які утворюються батьками та забезпечують оптимальний розвиток дитини з психофізичними недоліками (В. В. Ткачева). Мова йде про насичення сімейного простору корекційно-розвиваючим змістом [1, с.69].

Корекційно-розвиваюче середовище в сім'ї може включати такі *основні компоненти*:

- загальна емоційна сімейна атмосфера, яка утворює загальний

позитивний фон настрою без зайвої інвалідації дитини;

- предметно-просторове розвиваюче середовище, спеціально з врахуванням особливостей розвитку дитини, яке передбачає функціонально-орієнтовані іграшки, посібники для розвитку сенсорних функцій, конструктори, напівсфери, іграшки та посібники для розвитку моторики;

- особливий тип комунікації “Дорослий-дитина”, який забезпечує підтримку, співробітництво, дотримання ритму контакту, конгруентного особливостям дитини, дотримання принципу ритмічного резонування (Н. Н. Посисоев) [1, с.70].

Приклади завдань, які допомагають опанувати альтернативними чи допоміжними засобами комунікації (Штягінова Є.І.): сумісне складання розкладу з використанням символів, маніпулювання іграшками з жестовим супроводом, сумісний розгляд картинок із обов’язковими коментарями дорослого, одночасне малювання (говорячи про об’єкт, одночасно зображують його), співвіднесення об’єктів і картинок різного ступеня абстракції із написаним словом, прикріплення картинок, графічних зображень у найбільш доступні місця, введення в рутини (щоденні дії) тощо [1, с.72].

Сенсорна кімната - це приміщення, інтер’єр якого у першу чергу спрямований на активізацію чуттєвих сприймань, на пізнання через емоційний компонент. Вона допомагає знімати м’язове та психоемоційне напруження, активізувати функції ЦНС в умовах збагаченого мультисенсорного середовища. Вона створює відчуття безпеки та захищеності, позитивний емоційний фон, знижує занепокоєння й агресивність, знімає нервові збудження та тривожність, активізує мозкову діяльність. Це комфортна обстановка, яка зберігає та зміцнює здоров’я дітей.

Завдання сенсорного середовища у дитячій кімнаті - максимально скорегувати дефіцит емоційного розвитку дитини. За допомогою елементів сенсорики можна також організувати пізнавальну діяльність дитини, перетворюючи дитячу кімнату в чарівний палац, а навчальні приладдя у школу чарівництва (Я. Данихнова) [1, с.72].

Практична частина

1. Розкрийте поняття «корекційно-розвивальне середовище». Проаналізуйте особливості його організації в домашніх умовах і у спеціальному закладі, визначте спільні та відмінні риси.

2. Розкрийте призначення та зміст сенсорної кімнати.

3. Ознайомтеся із додатком А до лекції. Чи викликали деякі поради відчуття внутрішнього супротиву і нерозуміння їхньої доречності? Спробуйте обґрунтувати доречність кожної поради для сенсорного розвитку дитини.

4. Ознайомтеся з додатковою інформацією до лекції щодо створення «Яблучної полиці».

Література

1, 2, 3

ТЕМА 2.3. Навчання підтримуючої комунікації дітей із тяжкими порушеннями мовлення

Лекція

План

1. Умови навчання підтримуючої комунікації.
2. Методи розвитку соціальних навичок і структурованого навчання комунікації.
3. Використання методу базальної стимуляції в роботі з дітьми із тяжкими порушеннями психофізичного розвитку.
4. Навчання комунікації за допомогою природних експресивних засобів.
5. Макатон як спосіб підтримуючої комунікації.
6. Технічні засоби навчання комунікації.

Анотація лекції

Важливість вибору засобів підтримуючої комунікації адекватних комунікативно-мовленнєвому та когнітивному розвитку дитини. Умови навчання підтримуючої комунікації осіб із тяжкими порушеннями психофізичного розвитку.

Навчання елементарним комунікативним функціям дітей. Навчання дітей навичкам ініціювання, ведення та підтримки діалогу. Базальна стимуляція розвитку дітей за А. Фреліх. Базальна комунікація з дітьми з тяжкими порушеннями психофізичного розвитку. Використання природних методів навчання безмовленнєвих дітей (адаптоване мовлення, спостереження за тим, куди спрямований погляд безмовленнєвої дитини, підхоплення висловлювання дитини, надання дитині можливості управляти самій темами для комунікації, синхронна комунікація з безмовленнєвою дитиною). Методи формування різних типів комунікації у безмовленнєвих дітей: структуроване навчання за програмою ТЕАССН Еріка Шоплера, кінна їзда (Ю. Мооренвайзер), методика Халлівік Джеймса Макмілана, ерготерапія, розвиток сенсорної інтеграції за Д. Айрес тощо. Використання засобів допоміжної та альтернативної комунікації: система навчання комунікації «PECS», Макатон, фонетична система мовленнєвої комунікації К'юд Спіч тощо.

Визначення та мета методу базальної стимуляції. Види базальної стимуляції (у сфері сприймання): вестибулярна стимуляція, вібраційна стимуляція, соматична стимуляція. Комунікація в процесі базальної стимуляції. Призначення, головна мета та умови реалізації базальної комунікації з дитиною з тяжкими порушеннями психофізичного розвитку. Основні прийоми базальної комунікації з дітьми із тяжкими порушеннями психофізичного розвитку.

Визначення способу комунікації «кінесика». Значення положення тіла та мімічних рухів в процесі комунікації. Використання мови жестів у формування комунікації безмовленнєвих дітей. Метод «комунікації із опорою на жести». Позитивні аспекти використання жестів у порівнянні із іншими засобами ААС. Вимоги до використання жестів із безмовленнєвими дітьми. Навчання дітей з ТПМ використанню жестів в процесі комунікації. Групи жестів.

Мовна програма Makaton, її мета та розвиток. Словник Makaton. Жести Makaton. Рівні використання жестів Makaton.

Використання технічних засобів у навчанні комунікації дітей із тяжкими порушеннями психофізичного розвитку. Стаціонарні та портативні технічні засоби. Засоби комунікації із використанням простої техніки (*Medium Tech Communication Systems*). Засоби комунікації із використанням з використанням складних технічних пристроїв (*High Tech ACS*).

Література

1, 2, 9, 15, 17, 22, 29, 35, 36

Практичне заняття

Теоретична частина

1. Умови навчання підтримуючої комунікації.
2. Методи розвитку соціальних навичок і структурованого навчання комунікації.
3. Використання методу базальної стимуляції в роботі з дітьми із тяжкими порушеннями психофізичного розвитку.
4. Навчання комунікації за допомогою природних експресивних засобів.
5. Makaton як спосіб підтримуючої комунікації.
6. Технічні засоби навчання комунікації.

Інформаційні матеріали до теми

Навчання підтримуючої комунікації осіб із тяжкими порушеннями психофізичного розвитку потребує дотримання таких **умов** (З. Рабе):

- 1) необхідно якомога більше створювати умов і причин для комунікації;
- 2) користувачам підтримуючої комунікації потрібні інші люди, які також будуть спілкуватися, використовуючи додаткові та альтернативні засоби; такі особи повинні показувати на предмети або користуватися жестами;
- 3) необхідно заохочувати безмовленєвих осіб за намагання використовувати комунікацію [1, с.80].

Ефективність спілкування визначається не тільки можливістю розуміння слів співрозмовника, а й умінням правильно оцінити його поведінку, зрозуміти мову невербального спілкування. Науковцями у соціально- психологічних дослідженнях виокремлено різноманітні типи невербальних засобів спілкування. До них віднесли всі рухи тіла, різнобарв'я інтонаційних характеристик голосу, тактильний вплив на співрозмовника, просторову організацію спілкування [1, с.90].

Кінесика - це спосіб комунікації за допомогою виразних рухів тіла, які проявляються у жестах, міміці - виразі обличчя, погляді, у пантоміміці, що включає позу, ходу, поставу, у діях, що мають певне змістовне навантаження.

Поза людини під час спілкування також несе коунікативну інформацію, її головний смисловий полягає в розміщенні людиною свого тіла по відношенню до співрозмовника.

Міміка – це рухи м'язів обличчя, які є головним показником почуттів. Виключно важливим елементом спілкування є візуальний контакт. За

допомогою очей люди передають найточніші сигнали про власний стан [1, с.91].

Мова жестів - це природна знакова система зі своїми закономірностями, яка не задана біологічно, виникає лише в соціумі у відповідь на потребу у спілкуванні нечуючих (спочатку з батьками, однолітками, педагогами, вихователями та ін.). **Кальковане жестове мовлення** - усне мовлення, яке супроводжується жестами (синтаксис словесних речень повністю зберігається) та дактильними словами.

Підтримуюча комунікація за допомогою жестів відрізняється від мови жестів глухих людей. Рухи класифікують як знаки, якими користуються в процесі комунікації. Іноді люди користуються мовою тіла, не усвідомлюючи це [1, с.94].

Усі жести поділяють на підгрупи:

- символічні соціальні жести та рухи, які дитина засвоює в процесі здійснення ситуативно-ділового спілкування, це може бути вказівний жест, жести: так, ні, не можна, дай, на, йди сюди, сідай, до побачення, привіт тощо;
- додаткові соціальні жести, це можуть бути жести зі значенням дивись, слухай, говори, наприклад: прикладання пальчика до ока, вуха, ротика тощо;
- група жестів, які є імітацією простих предметних дій, які освоюються за мірою формування предметної діяльності (корова - жест «роги», «забодая», дім - долоні з'єднані кінчиками пальців, як двоскатний дах будинку, високо - підняти руки вгору, великий – розвести обидві руки на боки тощо);
- жести описового характеру, які передають характерні риси та властивості, належні певному суб'єкту (зайчик - показати як стрибає зайчик або довгі вушка, курка - жест «клює», ведмідь - показати як він ходить, пташка - жест «полетіли» тощо) [1, с.97].

Макатон – це мовна програма, її мета: надати можливість комунікації особам із порушеннями психофізичного розвитку. Вона передбачає одночасне використання жестів, графічних символів і мовлення.

Головна відмінність МАКАТОН від інших засобів ААС – це використання подвійних знаків (жест + символ) і, як наслідок, - комплексний вплив на реципієнта (задіяні різні канали сприймання інформації) [1, с.97]. МАКАТОН, насамперед, допоміжний вид комунікації, і тільки у випадку, коли розвиток мовлення неможливий, він стає альтернативним.

ААС використовує цілий спектр різноманітних технічних засобів у навчанні комунікації дітей із ТППФР. Серед них вирізняють стаціонарні та портативні (переносні) технічні засоби. В залежності від складності устрою, функціональності, рівня спілкування розрізняють прості та складні технічні прилади. Комунікатори LITTLEmask і BIGmask - прості допоміжні технічні засоби з мовленнєвим виведенням, які найчастіше використовуються у комунікації. До технічно складніших приладів із мовленнєвим виведенням відносять Go Talk 4+ (9+; 20+). Цей комунікатор містить голосові повідомлення з гарною якістю звука та регуляцією гучності [1].

Практична частина

1. Поміркуйте та запропонуйте прийоми створення умов навчання підтримуючої комунікації осіб із тяжкими порушеннями психофізичного розвитку. Наприклад, як саме можна вмотивувати, створити причини для виникнення комунікації? Як забезпечити знання засобів альтернативної та допоміжної комунікації людьми, які живуть разом із безмовленневою дитиною? Наведіть приклади заохочень безмовленневих осіб за намагання використовувати комунікацію.

2. Розподіліть методи розвитку соціальних навичок і структурованого навчання комунікації на 2 групи: до першої групи включіть методи, які спрямовані на розвиток дитини і стимуляцію комунікації, до другої – ті, що навчають людей новим формам підтримуючої комунікації. Обґрунтуйте свою думку.

3. Ознайомтеся із відео щодо базальної комунікації за вказаним покликанням:

https://drive.google.com/file/d/1Q10YK_oFgeZnWsMpaTviGIGRqjqsjVT0/view?usp=share_link

Розкажіть про 5 кроків базальної комунікації.

4. Розкрийте значення пози тіла, рухів, жестів, міміки в процесі комунікації. Як ви вважаєте це можна використовувати з безмовленневими дітьми.

5. Поміркуйте, чи можна використовувати мову жестів без калькованого мовлення з безмовленневими дітьми. До яких наслідків може призвести використання мови жестів без мовленнєвого супроводу із безмовленневими дітьми. В результаті своїх роздумів сформулюйте обов'язкову умову використання мови жестів із безмовленневими дітьми.

6. Запропонуйте жести для позначення побутових життєвих ситуацій, які змогли використовувати безмовленнєві діти.

7. Назвіть основну відмінність комунікативної системи МАКАТОН від мови жестів.

8. Відвідати сайт <https://makaton.org/>. Зареєструватися, щоб отримати доступ до безкоштовних ресурсів. На сторінці https://makaton.org/TMC/Free_resources.aspx натиснути кнопку «Library», щоб ознайомитися із безкоштовними ресурсами. Використовуючи знаки МАКАТОН створити власне невелике речення, занотувати його у документі WORD, навчитися показувати.

9. Ознайомтеся із відео щодо технічних засобів підтримуючої комунікації Go Talk за вказаним покликанням:

https://drive.google.com/file/d/1NDRIWw5_RTe6ZLxX8pfwCjGycXckKRA3/view?usp=share_link

Поміркуйте, які фрази обрали би ви, щоб записати їх до комунікатора.

Література

1, 2, 5, 15, 17, 22, 29, 35, 36

ТЕМА 2.4. Використання піктограм у розвитку комунікації

Лекція

План

1. Загальна характеристика піктограм.
2. Використання піктограм в комунікаційних цілях.
3. Рівні навчання комунікації засобами піктограм.

Анотація лекції

Піктограмно-ідеограмне спілкування. Визначення поняття «піктограма» та загальна характеристика.

Використання піктограм в логопедичному корекційному процесі та з іншими. Позитивні аспекти використання піктограм із безмовленнєвими дітьми. Оформлення піктограм для комунікації. Проблема багатозначності піктографічних символів. Можливості використання піктограм в якості підтримуючої комунікації.

Початковий рівень навчання комунікації за допомогою піктограм. Методика знайомства дитини із піктограмою. Розширення спілкування дитини за допомогою комунікативного коду піктограм на другому рівні навчання комунікації. Розширення словника піктограм для побутової та навчальної комунікації. Засвоєння граматичного структурування на третьому рівні навчання комунікації засобом піктограм. Формування у дитини навичок використання піктограм у різних життєвих ситуаціях. Накопичення та якісне розширення словника піктограм на четвертому рівні навчання комунікації. Розмежування побутової та навчальної комунікації на п'ятому рівні.

Література

- 1, 6, 7, 29

Практичне заняття

Теоретична частина

1. Загальна характеристика піктограм.
2. Використання піктограм в комунікаційних цілях.
3. Рівні навчання комунікації засобами піктограм.

Інформаційні матеріали до теми

Піктограмно-ідеограмне спілкування – найбільш велика група альтернативних засобів комунікації, які виконують підтримуючу функцію. До об'єктів цього виду спілкування відносять системи соціальних символів, суспільних знаків, піктограм, наборів чорно-білих і кольорових тематичних зображень, фотографій, малюнків.

Піктограма — це стійке позначення будь-якого предмету, події, дії, явища за допомогою умовних знаків. У схематичному вигляді піктограма передає їх найважливіші розпізнавальні риси. Слово “піктографія” походить від латинського *pictus* - намальований і графічного *grapho* - пишу. Піктограма – це «знак, що стосується якогось об'єкту в цілях надання більш чіткої інформації і підкреслює якісь його типові риси» [1, с.99].

Піктограми передають інформацію невербальним образно-асоціативним способом. Їх вважають найбільш ефективним і швидким засобом передачі візуальної інформації. Піктограма, яка правильно розроблена, може подолати географічні, національні та культурні бар'єри сприйняття візуального сигналу.

Переваги піктограм полягають в тому, що вони поліфункціональні, багатозначні, можуть символізувати конкретні предмети, дії, якості, а також бути виразниками абстрактних понять. Вони дозволяють візуалізувати, тобто робити наочними абстрактні слова та часові уявлення [1, с.100-101].

Піктограми, як засіб підтримуючої комунікації, можуть використовуватися:

- у якості тимчасового засобу спілкування, доки дитина не оволоділа звучним мовленням. їх основна мета - зберегти мотивацію та бажання спілкуватися;
- як засіб постійного спілкування для дитини, яка не здібна говорити і у майбутньому;
- як засіб, який полегшує розвиток спілкування, мовлення, когнітивних процесів (символізації, формування елементарних уявлень і понять);
- як етап у засвоєнні дітьми процесів письма та читання.

Велика увага в роботі з піктограмами приділяється тим символічним зображенням, які часто зустрічаються в оточуючому дитину соціальному світі (ті, що дозволяють, заперечують, попереджують, інформують тощо) [1, с.101].

Піктограми можуть використовуватись у таких якостях:

- як засіб тимчасового спілкування, для збереження у дитини мотивації та бажання спілкуватися;
- як засіб постійного спілкування для дитини, нездатної говорити у майбутньому;
- як засіб, що полегшує розвиток спілкування, мовлення, когнітивних функцій (символізації, формуванні елементарних уявлень та понять);
- як підготовчий етап до засвоєння письма та читання у дітей з проблемами у розвитку (схема слова, схема речення);
- як засіб розвитку та корекції вищих психічних функцій (пам'ять, увага, мислення).

Практична частина

1. Назвіть особливості використання піктограм.
2. Розкрийте основні рівні навчання комунікації засобами піктограм.
3. Наведіть приклади засобів допоміжної та альтернативної комунікації, які мають в основі використання піктограм.
4. Підготуйте для продемонструйте приклади різних піктографічних зображень.
5. Поміркуйте над питанням «Чи може використання піктограм з комунікативною метою негативно вплинути на розвиток мовлення дитини?» В яких випадках на Вашу думку може виникнути така проблема і яким чином її попередити. Обґрунтуйте свою відповідь.

Література

- 1, 6, 7, 24, 29

ТЕМА 2.5. Комунікативні системи на основі графічних символів

Лекція

План

1. Система спілкування PECS:
  - а) система спілкування за допомогою обміну зображеннями;
  - б) підготовка до введення комунікативної системи PECS;
  - в) етапи навчання спілкуванню за допомогою комунікативної системи PECS.
2. Навчання комунікації за допомогою стандартизованих наборів символів:
  - а) Леб система символів;
  - б) система спілкування Bliss.

Анотація лекції

Короткий огляд виникнення Система спілкування за допомогою обміну зображеннями (*the Picture Exchange Communication System*, скорочено – PECS). Основні переваги використання системи PECS навчання комунікації безмовленнєвих дітей.

Підготовка педагогів до правильного впровадження PECS. Контингент людей, які можуть використовувати систему PECS. Умови навчання комунікації засобами PECS. Етапи розвитку взаємодії із дитиною з використанням цієї системи. Особливості здійснення обміну картинками на першому етапі. Другий етап – навчання дитини обміну картинками на відстані. Третій етап – навчання вибору символу поміж інших. Четвертий етап – структурування та розширення речень за допомогою картинок. П'ятий етап – навчання відповідати на питання за допомогою смужки з реченням. Шостий етап – навчання самостійним спонтанним коментарям за допомогою карток.

Леб система символів Райнхольда Леба. Групи символів Леб-системи за тематикою. Мова символів Чарльза Блісса. Історія створення системи Блісса. Створення організації «Blissymbolics Communication Foundation» Загальна характеристика та ознаки системи. Сфера використання та переваги мови Блісса.

Література

1, 7, 31, 32, 35, 36

Практичне заняття

Теоретична частина

1. Система спілкування PECS:
  - а) система спілкування за допомогою обміну зображеннями;
  - б) підготовка до введення комунікативної системи PECS;
  - в) етапи навчання спілкуванню за допомогою комунікативної системи PECS.
2. Навчання комунікації за допомогою стандартизованих наборів символів:
  - а) Леб система символів;
  - б) система спілкування Bliss.

Інформаційні матеріали до теми

PECS (Picture Exchange Communication System; комунікаційна система обміну зображеннями) – це система додаткової (агументативної) та

альтернативної комунікації, розроблена компанією Pyramid Educational Consultants, Inc Розробники PECS помітили, що традиційні методи комунікації, включаючи імітацію мовлення і мову жестів, покладалися на вчителя в ініціюванні (починанні) соціальних взаємодій (інтерацій), і жоден з них не фокусувався на навчанні учнів ініціюванню взаємодій.

Комунікативна система PECS є модифікованою програмою прикладного поведінкового аналізу (АВА) з раннього навчання невербальної символічної комунікації. Ця програма не навчає усного мовлення безпосередньо, але сприяє розвитку мовлення. Навчання комунікації відбувається з використанням позитивної поведінкової підтримки.

Основні переваги використання системи PECS:

- ця система додаткової та альтернативної комунікації дозволяє швидко оволодіти базисними функціональними навичками комунікації;
- за допомогою PECS можна швидше навчити дитину виявляти ініціативу та спонтанно вимовляти слова, ніж за допомогою навчання називання предметів, вокальної імітації чи посиленого погляду;
- за допомогою системи PECS спілкування дитини з оточенням стає доступним і, таким чином, здійснюється узагальнення набутих вербальних навичок.

Навчання PECS не обмежується віком. Цю систему комунікації можна запропонувати як 50-літнім особам із когнітивними порушеннями, так і 2-річній дитині без когнітивних порушень, зважаючи на деякі критерії.

Обов'язковою умовою початку навчання є наявність у дитини самостійного бажання щось отримати або зробити. Дитина повинна усвідомлювати потребу в комунікації будь-якої інформації іншій людині, навіть у досить обмеженому форматі. Хворий має мати зачатки навмисної комунікації [1, с.108].

Для оволодіння системою PECS потрібні базові навички. Це відпрацювання відносно стійкого зорового контакту, жестів із значенням «так», «ні», «дай», імітація дії «зроби, як я». Для дитини має бути доступним повторити серію з простих 2-3 дій, коли дії не називають.

Розвиток взаємодії із дитиною з використанням системи PECS включає шість етапів, потребує послідовного навчання, починаючи з найбільш важливих для дитини стимулів [1, с.109].

До стандартизованих систем графічних символів відносять:

- **Систему Леба** (Lob), яка включає у себе 60 символів із надрукованими у малюнках значеннями слів із галузі повсякденного вжитку.
- **Систему Блісса** (Bliss), яка є більш широкою графічною системою. Це знакова система, заснована на спрощених китайських ієрогліфах, у якій слова й поняття перетворені в знаки замість буквеного вираження [1, с.112].

Леб система символів охоплює 60 символів (піктограм) та з надрукованими під малюнками значеннями слів може бути використана для роботи з дітьми, які мають у своєму розвитку розумові та фізичні відхилення,

а також для дітей дошкільного віку. Система складається із символів, розділених на 10 груп:

- загальні знаки порозуміння (я, прохання, давати, вказувати, вітати, робити, дякую, так/добре, ні/погано, припинити);
- слова, що позначають якість (тепло, холодно, великий/багато, маленький/мало, голосно, тихо);
- повідомлення про стан здоров'я (хворий, ліки, лікар);
- посуд, продукти харчування (їсти, пити, хліб, морозиво, овочі, фрукти, солодоші, ковбаса);
- предмети домашнього вжитку (будинок, стіл, відпочивати);
- особиста гігієна (туалет, одягати, приймати душ, зачісуватися, плавати, спати, мити, чистити зуби);
- ігри та заняття (їхати на автомобілі, дивитися телевізор, йти, малювати, слухати музику, музицювати, дивитися, грати, говорити, займатися);
- релігія (молитися, церква, причастя);
- почуття (щасливий, я люблю тебе, сумний, переляканий);
- робота та відпочинок (святкувати, танцювати, вчитися, працювати, прибирати) [1, с.113].

Мова символів Блісс - це інтернаціональна семантична мовна система (*Blissymbolics Communication International*), яка складається з декілька сотень базових графічних символів і здібна замінити будь-яку природну чи штучну мову на письмі. Бліссимволіка (автор Ч. Блісс) відрізняється від більшості основних світових систем писемності в тому, що символи не відповідають взагалі ніяким звукам, які використовуються в людському мовленні.

Мова Блісс має логічну систему - це обмежена кількість основних знаків і ключових понять (120 базових символів), що можуть використовуватися послідовно або у поєднанні з метою висловлення нових понять, ідей і нових слів. В основі розроблених символів лежить або зовнішня схожість їх із реальними предметами (пиктографічні, зображувальні) або філософська концепція сприймання світу, вони засновані на ідеї (ідеографічні). Є і загальноприйняті, інтернаціональні знаки, такі як ? ! + 1 2 3...

Ця система має усі ознаки мови: лексику, семантику, граматику, морфологію, за винятком фонетики (орфоєпії). Система містить слова з конкретним, узагальненим, абстрактним і переносним значенням. Кожний елемент символу виражає загальну ідею чи концепцію. Ця концепція зазвичай включає набір декількох об'єднаних за смыслом понять, які в усному мовленні мали вираження через різні слова.

Ця мовна система підходить до використання на різних мовленнєвих рівнях, від сигнального слова до граматично досконалого речення. Навчання дітей комунікації на основі символів починають із раннього віку. Словник слів-символів узгоджується з розумінням дитиною навколишнього світу та накопичується поступово. Спочатку відбувається знайомство із символом і співставлення його з тим, що він позначає, його запам'ятовування. Далі символ розміщується на комунікативній мапі. Вона поповнюється за мірою збільшення словника дитини [1, с.114-119].

Практична частина

1. Назвіть переваги та розкрийте етапи роботи з навчання комунікації за допомогою системи «PECS».

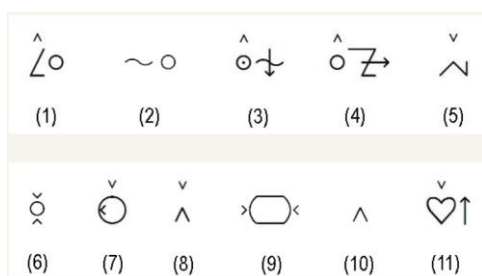
2. Підберіть орієнтовний словник картинних символів для формування первинних навичок комунікації.

3. Самостійно ознайомтесь, які ще (окрім Леб- та Блісс-систем) існують стандартизовані набори символів. Підготуйте короткі повідомлення про специфіку роботи з ними.

4. Ознайомтесь із таблицею Блісс-символів у PDF-форматі ([http://www.blissymbolics.net/BCI-AV_2022-12-14/BCI-AV_\(English sorted\) Easter 2022-12-14_\(en+sv+no+fi+hu+de+nl+af+ru+is+lt+lv+po+fr+es+pt+it+dk\)+derivations_8483-29111.pdf](http://www.blissymbolics.net/BCI-AV_2022-12-14/BCI-AV_(English_sorted)_Easter_2022-12-14_(en+sv+no+fi+hu+de+nl+af+ru+is+lt+lv+po+fr+es+pt+it+dk)+derivations_8483-29111.pdf)) і Символічною дошкою Bliss (джерело № 31 в списку літератури). Складіть коротке повідомлення (2-3 простих речення) із Блісс-символів.

5. Вирішіть задачу.

Подані слова записані за допомогою блиссимволіки, їх переклад українською переплутано: *талія, діяльний, хворий, губи, діяльність, дуги, західний, веселий, слина, дихати*. Установіть відповідність між символами і словами.

Література

1, 7, 31, 32, 33, 34, 37

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Самостійна робота є обов'язковою складовою навчального плану освітньої компоненти «Альтернативна комунікація». Контроль та перевірку її виконання може проводити викладач, який забезпечує як лекційний, так і практичний курс. Оцінювання самостійної роботи здобувачів відбувається згідно критеріїв описаних у відповідному розділі.

Тему самостійної роботи та термін її виконання повідомляє лектор на першому лекційному занятті змістового модуля, з графіком перевірки самостійної роботи здобувачі ознайомлюються на сторінці дисципліни на навчальній платформі KSU Online.

Здобувач має самостійно оволодіти теоретичним матеріалом з теми самостійної роботи, виконати завдання. За результатами опрацювання самостійної теми здобувач має створити презентацію в Power point і завантажити у відповідній вкладці за темою самостійної роботи на сторінці дисципліни на навчальній платформі KSU Online. Рівень засвоєння матеріалу відповідатиме кількості балів, яку здобувач отримає під час перевірки матеріалів презентації.

Змістові модулі

Змістовий модуль 1

Теоретико-методичні основи вивчення комунікативних здібностей особистості

ТЕМА: Доцільність використання альтернативної та додаткової комунікації у різних сферах Самостійна робота

Теоретична частина

1. Альтернативна та додаткова комунікація в закладах освіти.
2. Використання альтернативної та додаткової комунікації в медичних установах.
3. Альтернативна та додаткова комунікація як засіб адаптації в соціумі.
4. Використання альтернативної та додаткової комунікації в родинях.

Інформаційні матеріали до теми

Практична частина

1. Розкрийте основні завдання використання АСС в різних освітніх закладах з людьми різних вікових груп.
2. Поясніть, хто може займатися введенням засобів ААС в освітніх закладах.
3. Розкрийте, яким чином проводиться виявлення потреб людини у засобах АСС.
3. Визначте, що може відноситися до візуальних засобів АСС. Зобразите схематично алгоритм поступового введення візуальних засобів ААС.
4. Розкрийте особливості використання АСС в медичних установах.
5. Дайте відповідь та поясніть: доречно чи ні використовувати засоби

АСС, які можуть повністю замінити мовлення в комунікації дорослої людини після розпаду мовленнєвих навичок.

6. Визначте, що може заважати використанню засобів ААС.

7. Поміркуйте і поясніть особливості взаємодії з пацієнтом під час «розмови» з використанням засобів ААС.

8. Розкрийте значення використання засобів ААС в різних закладах у сфері послуг (розважальних, допоміжних, забезпечувальних тощо).

9. Розкрийте особливості введення і використання засобів ААС в родині.

Література

1, 2, 4

Змістовий модуль 2

Навчання підтримуючої комунікації дітей із тяжкими порушеннями мовлення

ТЕМА 2.2. Психолого-педагогічний супровід родин дітей із тяжкими порушеннями мовлення Самостійна робота

Теоретична частина

1. Співпраця сім'ї та фахівців.

2. Функції фахівців супроводу родини.

3. Принципи співпраці родини і фахівців.

4. Основні напрями роботи зі здійснення психолого-педагогічної допомоги родині.

Практична частина

1. Створіть якісну презентацію за пунктами теоретичної частини.

2. Обґрунтуйте необхідність психолого-педагогічного супроводу сім'ї, яка має безмовленнєву дитину?

3. Подумайте і наведіть приклади застосування принципів співпраці сім'ї і фахівців.

4. Створіть план і змістове наповнення семінару для батьків безмовленнєвих дітей (тематику можна вибрати самостійно).

Література

1, 2, 12, 18, 26

ВИМОГИ ДО НАПИСАННЯ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ

Контрольна робота є формою самостійної роботи здобувачів вищої освіти, метою якої є поглиблення засвоєних знань та їх контроль з дисципліни «Альтернативна комунікація».

Розроблено 20 варіантів контрольної роботи. Варіант контрольної роботи студент обирає відповідно своєму порядковому номеру у списку здобувачів в академічному журналі. Якщо кількість здобувачів більша 20, то 21 номер відповідає 1 варіанту, 22 – 2 варіанту і т.д.

Структура і зміст теми контрольної роботи визначаються програмою освітньої компоненти, що зумовлює таку послідовність роботи:

- вибір варіанту, що містить два завдання;
- ознайомлення з джерелами зі списку рекомендованої літератури;
- написання та оформлення роботи.

Під час написання роботи та її оформлення доречно керуватися такими вимогами:

- опрацювання відповідної літератури;
- коротка характеристика теоретичного підґрунтя запропонованого завдання;
- наявність авторського розділу, особистих міркувань, висновків;
- наявність списку використаних джерел.

Контрольну роботу здобувач виконує у вигляді презентації. У теоретичних даних цитати та матеріали слід обов'язково супроводжувати відповідними посиланнями на джерела інформації, які обов'язково мають бути відображені у списку використаних джерел. Посилання на інформаційні джерела слід подавати у тексті контрольної роботи у квадратних дужках, наприклад [15, с. 134], де 5 – це порядковий номер джерела у списку, а 134 – сторінка із вказаного джерела. Якщо це інтернет-джерело і сторінки відсутні, то, відповідно, вони не подаються.

Контрольна робота має складатися із титульного слайду із зазначенням дисципліни, виду самостійної роботи, номеру варіанту та даних здобувача, який виконав роботу; вступу (актуальність проблеми, дослідники), основної частини (визначення проблеми, теоретична характеристика та послідовне її розкриття), висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – не менше 8 слайдів. Бажаним є аналіз інформації і представлення її за допомогою схем, таблиць, списків, виділення важливих аспектів кольором, шрифтом тощо.

Слід мати на увазі, що основною вимогою до виконання контрольної роботи є розкриття суті питань та якість представлення цієї суті, а не значна кількість слайдів.

ВАРІАНТИ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ

Варіант	Питання
1 варіант	1. Визначте структуру спілкування як діяльність та зобразите у вигляді схеми.

	2. Розкрийте значення та особливості організації сенсорної кімнати. Визначте її можливості щодо розвитку комунікативної діяльності дітей з тяжкими порушеннями мовлення.
2 варіант	1. Зробіть порівняльний аналіз понять «комунікація» та «спілкування», «комунікативна діяльність». 2. Розкрийте метод «комунікації із опорою на жести». Визначте позитивні аспекти використання жестів у порівнянні із іншими засобами ААС.
3 варіант	1. Проаналізуйте розвиток потреби у спілкуванні протягом перших років життя дитини (до молодшого шкільного віку). Зобразіть схематично 2. Охарактеризуйте систему спілкування Bliss. Визначте категорії дітей/дорослих, які можуть користуватися цією системою.
4 варіант	1. Визначте суттєві особливості спілкування дітей один із одним у порівнянні із спілкуванням з дорослими. 2. Дайте визначення Системі спілкування за допомогою обміну зображеннями (<i>the Picture Exchange Communication System</i> , скорочено - PECS). Опишіть підготовку до введення комунікативної системи PECS у використання дитини з тяжкими порушеннями мовлення.
5 варіант	1. Розкрийте етапи розвитку мовлення як засобу спілкування. 2. Назвіть переваги та розкрийте етапи роботи з навчання комунікації за допомогою системи «PECS».
6 варіант	1. Створіть таблицю опанування основними невербальними символами в онтогенезі дитини 2. Поміркуйте над питанням «Чи може використання піктограм з комунікативною метою негативно вплинути на розвиток мовлення дитини?» В яких випадках на Вашу думку може виникнути така проблема і яким чином її попередити. Обґрунтуйте свою відповідь.
7 варіант	1. Охарактеризуйте групи заїкуватих дітей за ступенем розвитку феномену фіксованості на дефекті та розкрийте його вплив на комунікативний розвиток

	2. Дайте визначення «пиктограма» .Назвіть особливості використання пиктограм з комунікаційною метою
8 варіант	1. Розкрийте особливості комунікативного розвитку безмовленнєвих дітей різних нозологічних груп. 2. Розкрийте основні рівні навчання комунікації дітей з тяжкими порушеннями мовлення засобами пиктограм.
9 варіант	1. Назвіть та опишіть експресивні засоби комунікації 2. Назвіть основну відмінність комунікативної системи МАКАТОН від мови жестів.
10 варіант	1. Охарактеризуйте технічні засоби ААС за складністю технічних характеристик, наведіть приклади. 2. Поміркуйте, чи можна використовувати мову жестів без калькованого мовлення з безмовленнєвими дітьми. До яких наслідків може призвести використання мови жестів без мовленнєвого супроводу із безмовленнєвими дітьми.
11 варіант	1. Розкрийте основні завдання використання АСС в різних освітніх закладах з людьми різних вікових груп. 2. Розкрийте значення пози тіла, рухів, жестів, міміки в процесі комунікації. Як ви вважаєте це можна використовувати з безмовленнєвими дітьми. Обґрунтуйте свою думку.
12 варіант	1. Визначте, що може відноситися до візуальних засобів АСС. Зобразите схематично алгоритм поступового введення візуальних засобів ААС. 2.Розкрийте умови навчання підтримуючої комунікації осіб із тяжкими порушеннями психофізичного розвитку. Запропонуйте прийоми створення таких умов.
13 варіант	1. Розкрийте особливості використання АСС в медичних установах. 2. Розподіліть методи розвитку соціальних навичок і структурованого навчання комунікації на 2 групи: до першої групи включіть методи, які спрямовані на розвиток дитини і стимуляцію комунікації, до другої – ті, що навчають людей

	новим формам підтримуючої комунікації. Обґрунтуйте свою думку.
14 варіант	1. Поміркуйте і поясніть особливості взаємодії з пацієнтом під час «розмови» з використанням засобів ААС в медичному закладі 2. Дайте визначення «базальна комунікація». Охарактеризуйте 5 основних кроків її здійснення.
15 варіант	1. Розкрийте значення використання засобів ААС в різних закладах у сфері послуг (розважальних, допоміжних, забезпечувальних тощо). 2. Розкрийте поняття «корекційно-розвивальне середовище». Проаналізуйте особливості його організації в домашніх умовах і у спеціальному закладі, визначте спільні та відмінні риси
16 варіант	1. Розкрийте особливості введення і використання засобів ААС в родині. 2. Розкрийте принципи співпраці сім'ї, яка виховує дитину з тяжкими порушеннями психофізичного розвитку, і фахівців команди психолого-педагогічного супроводу. Наведіть приклади їх застосування.
17 варіант	1. Назвіть та охарактеризуйте параметри оцінки комунікативного розвитку, якими потрібно керуватися під час діагностики. 2. Обґрунтуйте необхідність психолого-педагогічного супроводу сім'ї, яка має безмовленнєву дитину.
18 варіант	1. Назвіть та охарактеризуйте критерії оцінки комунікативної потреби дитини за М. І. Лісіною. 2. Розкрийте поняття «якість життя» дитини з тяжкими порушеннями психофізичного розвитку. Поясніть, яким чином тяжкі порушення мовлення можуть впливати на якість життя дитини та дорослої людини.
19 варіант	1. Розкрийте мету та завдання спостереження за дитиною під час вивчення її комунікативного розвитку 2. Розкрийте сутність основних завдань комплексної психолого- педагогічної допомоги дітям з тяжкими порушеннями психофізичного розвитку
20 варіант	1. Висвітліть, що включає обстеження лінгвістичних здібностей в структурі комунікативного вивчення дитини

	2. Висвітліть аспекти, які включає комплексна психолого-педагогічної допомога дітям з тяжкими порушеннями психофізичного розвитку
--	---

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Спілкування та його значення у житті людини.
2. Комунікація як аспект спілкування.
3. Співвідношення понять «комунікація», «спілкування», «комуникативна діяльність».
4. Формування спілкування дитини у ранньому віці.
5. Спілкування дитини з однолітками та дорослими у дошкільному віці.
6. Становлення засобів спілкування у людини: розвиток мовленнєвого спілкування, розвиток невербальних засобів в онтогенезі дитини.
7. Тяжкі порушення мовлення і комунікація.
8. Особливості комуникативного розвитку у дітей із ДЦП.
9. Особливості комуникативного розвитку у дітей із алалією.
10. Особливості комуникативного розвитку у дітей із дитячою афазією.
11. Особливості комуникативного розвитку у дітей із заїканням.
12. Особливості комуникативного розвитку у дітей із аутизмом.
13. Поняття та значення підтримуючої комунікації.
14. Характеристика основних засобів підтримуючої комунікації (за допомогою предметів, фотографій і зображень, графічних символів (піктограм), стандартизованих систем символів, жестів, технічних пристроїв).
15. Використання засобів альтернативної та додаткової комунікації в закладах освіти.
16. Використання альтернативної та додаткової комунікації в медичних установах.
17. Альтернативна та додаткова комунікація як засіб адаптації в соціумі.
18. Використання альтернативної та додаткової комунікації в родині.
19. Параметри та критерії аналізу комуникативної поведінки дітей.
20. Організація діагностики комуникативних здібностей осіб із ТПМ та особливості її проведення.
21. Використання спостереження в діагностичному обстеженні комуникативних здібностей осіб із ТПМ.
22. Обстеження мовленнєвих та немовленнєвих процесів в комуникативному дослідженні осіб із ТПМ.
23. Комплексна лікувальна і психолого-педагогічна допомога дітям із ТПМ.
24. Основні завдання комплексної психолого-педагогічної допомоги дітям із ТПМ.
25. Значення родини в соціалізації і самореалізації дитини з ТПМ.
26. Співпраця сім'ї та фахівців в організації медико-психолого-педагогічної роботи з дітьми з тяжкими порушеннями мовлення.
27. Функції фахівців команди супроводу родини дітей із ТПМ.
28. Принципи співпраці родини безмовленнєвої дитини і фахівців команди супроводу.
29. Основні напрями роботи зі здійснення психолого-педагогічної допомоги родині безмовленнєвої дитини.

30. Визначення та основні компоненти корекційно-розвивального середовища під час формування комунікації дітей з ТПМ.
31. Засвоєння систем альтернативної (додаткової) комунікації дітьми з ТПМ.
32. Організація сенсорного розвиваючого середовища в процесі формування навичок комунікації дітей.
33. Умови навчання підтримуючої комунікації дітей з ТПМ.
34. Методи розвитку соціальних навичок і структурованого навчання комунікації безмовленневих дітей.
35. Використання методу базальної стимуляції в роботі з дітьми із тяжкими порушеннями психофізичного розвитку.
36. Навчання комунікації за допомогою природних експресивних засобів.
37. Макатон як спосіб підтримуючої комунікації.
38. Технічні засоби навчання комунікації дітей з тяжкими порушеннями психофізичного розвитку.
39. Загальна характеристика піктограм.
40. Використання піктограм в комунікаційних цілях.
41. Рівні навчання комунікації засобами піктограм.
42. Система спілкування PECS: система спілкування за допомогою обміну зображеннями.
43. Підготовка до введення комунікативної системи PECS у використання дітьми з тяжкими порушеннями психофізичного розвитку.
44. Етапи навчання спілкуванню за допомогою комунікативної системи PECS.
45. Навчання комунікації за допомогою стандартизованих наборів символів: Леб система символів; система спілкування Bliss.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ

Оцінювання програмних результатів навчання

Змістовий модуль 1. Теоретико-методичні основи вивчення комунікативних здібностей особистості.

Загальна кількість балів – 40:

10 балів – за опрацювання теми модульної самостійної роботи.

Загальна кількість балів за практичні заняття дорівнює 30. Кількість балів за окреме практичне заняття визначається пропорційно кількості практичних, відведених навчальним робочим планом на вивчення першого модулю дисципліни. Про що викладач додатково повідомляє здобувачів вищої освіти на початку семестру.

Змістовий модуль 2. Навчання підтримуючої комунікації дітей із тяжкими порушеннями мовлення

Загальна кількість балів – 40:

Загальна кількість балів за практичні заняття дорівнює 30. Кількість балів за окреме практичне заняття визначається пропорційно кількості практичних, відведених навчальним робочим планом на вивчення першого модулю дисципліни. Про що викладач додатково повідомляє здобувачів вищої освіти на початку семестру.

Підсумковий контроль

20 балів – за написання контрольної роботи.

Якщо з якоїсь об'єктивної чи суб'єктивної причини здобувач не отримав балів на практичному занятті, то протягом тижня він може за власним бажанням відпрацювати це заняття або виконати додаткове творче завдання. Додаткові творчі завдання можна отримати у викладача.

Виконання завдань практичного заняття оцінюється відповідно високому, достатньому середньому та низькому рівню. Кількість балів, яка відповідає кожному рівню визначається пропорційно до максимально можливої на одному практичному занятті.

Високий рівень виконання завдань самостійно роботи оцінюється в 9-10 балів. Достатній рівень – оцінюється в 6-8 балів. Середній рівень – оцінюється в 3-5 балів. Низький оцінюється в 0-2 бали.

Високий рівень виконання контрольної роботи оцінюється в 18-20 балів. Достатній рівень – оцінюється в 12-17 бали. Середній рівень – оцінюється в 6-11 балів. Низький оцінюється в 0-5 балів.

Критерії оцінювання виконання завдань практичного заняття, завдань модульної самостійно роботи, написання контрольної роботи

Рівень виконання	Критерії оцінювання навчальних досягнень студентів
------------------	--

Високий	Відповідь характеризується повнотою, глибокими, системними знаннями, вільним використанням термінології з наведенням прикладів та розкриттям теоретичних та методичних засад діагностики або корекції порушення психічного або (та) фізичного розвитку. Під час викладення матеріалу студент використовує знання із суміжних дисциплін. Рівень відповіді - творчий.
Достатній	Відповідь характеризується повнотою засвоєння теоретичного матеріалу. Знання студента є достатніми для розкриття питання, він вільно користується термінологією, може розкрити методичні засади подолання порушення психічного або (та) фізичного розвитку. Допущені огріхи та помилки виправляє самостійно. Рівень відповіді – продуктивний.
Середній	Відповідь характеризується повнотою засвоєння теоретичного матеріалу. Студент відтворює основний матеріал за поданою викладачем схемою, засвоєні знання не може самостійно пов'язати із практичною діяльністю. Рівень відповіді - репродуктивний
Низький	Відповідь характеризується фрагментарністю, неповнотою засвоєння теоретичного матеріалу. Викладення матеріалу відбувається з численними огріхами та порушенням логіки, на репродуктивному рівні. Або: відповідь відсутня.

Під час оцінювання презентації, окрім зазначених змістових критеріїв, також враховується: легкість сприймання матеріалу (доречний розмір шрифту, контрастність кольору шрифту у співвідношенні з фоном, відсутність зайвого інформаційного навантаження на одному слайді тощо); чіткість структурування слайдів; відсутність орфографічних, граматичних та інших помилок; супровід слайдів різноманітними формами графічної інформації: схемами, ілюстраціями і т.і.; наявність внутрішніх та зовнішніх гіперпосилань; стильова єдність презентації.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна література

1. Марченко І. С. Педагогічні технології комунікативного розвитку дітей із тяжкими порушеннями мовлення (логопедична робота): Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. К.: ДІА, 2016. 148 с.

2. Чайка М. С., Усатенко Г. В., Кривоногова О. В. Теорія та практика використання альтернативної комунікації для осіб з особливими освітніми потребами: Навчально-методичний посібник. К.: ФОП Усатенко Г. В., 2021. 80с. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/inkluzyvne-navchannya/2022/02/22/Navch-metod.posibnyk.Teoriya.ta.praktyka.vykoryst.altern.komunik.dlya.osib.z.OOP.22.02.22.pdf>

Додаткова література

3. Айрес Е. Джин, за участю Джеффа Роббінса Дитина і сенсорна інтеграція. Розуміння прихованих проблем розвитку з практичними рекомендаціями для батьків і спеціалістів. 3-тє видання / Е. Джин Айрес за участю Джеффа Роббінса. Київ: Вид. «Центр учбової літератури», 2022. 327 с.

4. Базима Н.В. Особливості мовленнєвої та комунікативної діяльності у дітей з аутизмом. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19*. К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. № 18. С. 7-9. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_019_2011_18_4

5. Боряк О., Косенко Ю. Альтернативна комунікація як засіб розвитку мовленнєвої діяльності дітей із комплексними порушеннями. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 35, том 1, 2021. С. 264-270. – Режим доступу: http://www.apfn-journal.in.ua/archive/35_2021/part_1/43.pdf

6. Галецька Ю.В. До питання використання піктограм у корекційній роботі з розумово відсталими дошкільниками. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. 2017. Випуск №9. С. 38-47. – Режим доступу: <https://aqce.com.ua/vipusk-n9-2017/galecka-juv-do-pitannja-vikoristannja-piktogram-u-korekciijnij-roboti-z-rozumovo-vidstalimi-doshkilnikami.html>

7. *Голос безмовленнєвої дитини» посібник щодо формування мовленнєвої компетентності у дітей з особливими освітніми потребами засобами альтернативної комунікації / Творча група педагогів КУ Сумського НВК №34 СМР: Шрамко Л.М., Куриленко І.М., Ковальчук І.П., Краузе В.В., Павленко М.С. Суми 2018. 44 с. – Режим доступу: <https://srnvk34.sumy.ua/wp-content/uploads/2021/02/posibnyk-golos-bezmovlennevoyi-dytyny.pdf>*

8. Денисенко О.І. Розвиток навичок комунікабельності у дітей дошкільного віку. – Черкаси: ЧОПОПП ЧОР, 2012. 32 с. – Режим доступу: <http://library.ippro.com.ua/attachments/article/244/%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D1%83%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%B0%D0%B1%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C%20%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%BB%D1%8E%D0%B7%D1%96%D1%97%20%D0%B4%D0>

[%BE%D1%88%D0%BA%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8F%D1%82.pdf](#)

9. Єжова Т. Є. Альтернативна комунікація як засіб соціальної реабілітації дітей з обмеженими можливостями життєдіяльності. Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами. - 2011. - № 8. - С. 73-80. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apnvlop_2011_8_11

10. Ільїна Н.В. Альтернативна комунікація: силабус освітньої компоненти для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 016 Спеціальна освіта, освітньої програми «Логопедія» Івано-Франківськ, 2022, 9 с.

11. Кисличенко В. А. Логопедичний супровід сім'ї як системна логопедична допомога родині, в якій виховується дитина з порушеннями мовлення. *Логопедія*. 2015. № 6. С. 24–30. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/logoped_2015_6_5

12. Кисличенко В. А. Робота логопеда з батьками у сучасних умовах. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки. 2015. № 3. С. 80-86. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdup_2015_3_17

13. Куценко Т. О. Використання допоміжної альтернативної комунікації при навчанні дітей з розладами аутичного спектра // Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови. 2013. Вип. 4 (2). С. 209–218. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ooop_2013_4\(2\)_26](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ooop_2013_4(2)_26).

14. Мартиненко І. В. До проблеми порушень комунікації у дітей із тяжкими порушеннями мовлення. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19*. К.: НПУ імені М. П. Драгоманова. 2010. № 16. С. 288-291. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_019_2010_16_77

15. Мартиненко І. В. Особливості використання графічних символів комунікації у логопедичній роботі. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19*. К.: НПУ імені М. П. Драгоманова. 2011. Вип. 18. С. 153-158. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_019_2011_18_41

16. Мартиненко І. В. Особливості комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку з системними порушеннями мовлення : монографія. К.: ДІА, 2016. 304 с. – Режим доступу: http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/30095/Martynenko_monografy.pdf?sequence=1

17. Мартиненко І. В. Особливості формування комунікативних вмінь у дітей із порушеннями психофізичного розвитку засобами ААС. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Соціально-педагогічна*. 2010. Вип. 15. С. 153-156. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkr_sp_2010_15_37

18. Марченко І. С. Діагностика комунікативних здібностей дітей із ТПМ. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19*. К.: НПУ імені М. П. Драгоманова. 2012. Вип. 21. С. 174-178. – Режим доступу: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/23124/Marchenko.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

19. Марченко І. С. Дудка О. О. Особливості комунікативного розвитку дітей середнього дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 19*. К.: НПУ імені М.П. Драгоманова. 2015. Вип. 29. С. 60-66. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_019_2015_29_13

20. Марченко І. С. Засуцько І. О. Науково-теоретичні основи проблеми комунікативного розвитку дітей із алалією. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19*. К.: НПУ імені М.П. Драгоманова. 2017. Вип. 33. С. 36-42. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_019_2017_33_9

21. Марченко І. С. Особливості комунікативної поведінки дітей старшого дошкільного віку з дизартрією при ДЦП. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Соціально-педагогічна*. 2012. Вип. 19(1). С. 383-391. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkr_sp_2012_19%281%29_43

22. Марченко І. С. Сучасні логопедичні технології у подоланні мовленнєвих розладів у дітей із порушеннями психофізичного розвитку. *Логопедія*. 2011. № 1. С. 41-44. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/logoped_2011_1_12

23. Общение и речь: Развитие речи у детей в общении со взрослыми /Под ред. М. И. Лисиной. М.: Педагогика, 1985. 208 с.

24. Піктограми і розвиток мовлення [Інтернет-джерело]. Режим доступу – <http://www.dyvogra.com/uk/icons-and-speech-development/>

25. Піроженко Т. О. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дошкільника. Тернопіль: Мандрівець, 2010. 152 с.

26. Порошенко М. А. Інклюзивна освіта: навчальний посібник. К. : ТОВ «Агентство «Україна», 2019. 300 с. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/inkluzyvne-navchannya/posibniki/inklyuziyavnz.pdf>

27. Сергеева В. Спілкування у дошкільному віці та особливості його розвитку у дітей з інтелектуальними порушеннями. *Педагогічний часопис Волині*. 2016. № 1. С. 123-128. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pchv_2016_1_25

28. Скрипник Т.В. Феноменологія аутизму: Монографія. К.: Видавництво “Фенікс”, 2010. 320 с. - Режим доступу: <https://core.ac.uk/download/pdf/32308393.pdf>

29. Течнер Стивен фон, Мартинсен Херальд. Введение в альтернативную коммуникацию: жесты и графические символы для людей с двигательными и интеллектуальными нарушениями, а также расстройствами аутистического спектра. М. : Теревинф, 2014. 432 с.

30. Трауготт Н. Н. К вопросу об организации и методике речевой работы с моторными алаликам. Хрестоматия по логопедии (извлечения и тексты): Учебное пособие для студентов высших и средних специальных педагогических учебных заведений: В 2 тт. Т. II / Под ред. Л. С. Волковой и В. И. Селиверстова. М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. С.3-6.

31. Фрост Л., Бонди Э. Система альтернативной коммуникации с помощью карточек (PECS): руководство для педагогов. М. : Издательство «Теревинф». 2011. 416 с

32. Seneviratne I.R.K., Vasnayakege C. J. Smart Bliss Board System for Multiple Disabilities. *Journal of Engineering and Technology of the Open University of Sri Lanka (JET-OUSL)*, 2016. Vol. 4, No.1, p. 11-27. – Режим доступа: <http://repository.ou.ac.lk/handle/94ousl/1005>

Интернет-ресурсы

33. Blissymbolics Communication International. [Интернет-ресурс] – Режим доступа: <https://www.blissymbolics.org/index.php>

34. Blissymbolics. [Интернет-ресурс] – Режим доступа: <https://www.symbols.com/blissymbolics/dictionary/>

35. МАКАТОН [Интернет-ресурс]. Режим доступа: <https://makaton.org>

36. МАКАТОН [Интернет-ресурс]. Режим доступа: <https://www.makaton.pl/>

37. The Eighth International Linguistics Olympiad. Stockholm 2010. Blissymbolics. [Интернет-ресурс] – Режим доступа: <https://ioling.org/problems/2010/i3/>